

☆1879 — ՀՐՏԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ — 1929 ☆

ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ
Գ. ՏԱՐԻ

1929—ՅՈՒՆՈՒԱՐ
Թ Ի Ի 1

Ս Ի Ո Ն

ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ - ԳՐԱԿԱՆ - ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՀԱՅ ՊԱՏՐԻԱՐԲՈՒԹԵԱՆ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

1. Երկու Juouf Սաւանրի եւ Ծնունդի առթիւ . — 2. bouf մը Ծննդեան առթիւ . Ե. Ե. Դ. — 3. Կրօնական. Ծննդեան պատգամները, Բ. Ե. — 4. Պարզ Բարոյներ. Պօղոս Առաքեալի հովուական բողոքները, Գ. Ե. Դ. — 5. Խնթաւարական. Հայաստանեայց եկեղեցւոյ բարեկարգութեան վերաբերեալ խնդիրներ. — 6. Բանաստեղծական. Յովհաննէս Մկրտիչ. Jean Aicard. քղմ. Թ. Ե. Դ. — 7. Պատկերական. Սեդուկանի աւագանը եւ անոր մօտ գտնուող Հայկական Վանկերը, Մ. Ե. Ա. — 8. Կիլիկիոյ Կաթողիկոսները. (Է) Սիմեոն Ա. Զեքունցի. (Ը) Ղազար Զեքունցի. (Թ) Թորոս Ա. Ստեփ. (Ժ) Խաչատուր Ա. Զորիկ, Բ. Ե. — 9. Ցաւը, Արսէն Երկար. — 10. Բանասիրական. Բաղուածներ Revue des Études Juives Հանդիսէն, Ե. Ե. Դ. — 11. «Պրիականական» փորձաքիւն. — Պիսան, Ե. Ե. Դ. — 12. Մանկավարժական ճանաչումն մեկ նոր ձեռագիրը, Ե. Ե. Դ. — 13. Մասնախօսական. Տֆր. Էմիլ Լուսիլի «Մարդու Որդին», Տֆր. Յ. Թօյմեան. — 14. Նշխարք Նախնեաց Մասնաւարդութեան, Գ. Յ. Մ. — 15. Ս. Եսայիի ներսէն:

The SION an Armenian Monthly of Religion
Printed in JERUSALEM - PALESTINE

ՀԱՅ ԹԵՐԹԵՐՈՒՆ

ՍԻՈՆԻ հետ բաւական թիւով հայ թերթեր կը փոխանակուին: Մենք կը փափաքինք ՍԻՈՆը փոխանակել բոլոր հայ թերթերու հետ, ըլլան ամէնօրեայ, ըլլան պարբերական, եւ այս կերպով, եթէ կարելի է, կ'ստանան հաւաքածոները կազմել Ս. Յակոբ Մասենադարանին մէջ այդ բոլոր հրատարակութեանց. որովհետեւ Ս. Յակոբի Մասենադարանը զլիաւորն է այն կեդրոններուն, ուր ապահովապէս կրնան պահուիլ այդպիսի հաւաքածոներ, որոնք օր մը պէտք պիտի ըլլան իբրեւ աղբիւր այլեւայլ արդիւններու համար:

Այս է բուն պատճառը որ կ'ուզենք հայ մամուլի բոլոր արտադրութիւնները ունենալ, եւ կը փափաքինք որ հայ թերթերը նկատի առնեն այս կէտը, նոյն իսկ իրենց օգտին համար. որովհետեւ շատ անգամ թերթ հրատարակողներ չեն կրնար կազմել իրենց թերթին հաւաքածոն եւ պահել:

ՍԻՈՆ երկու տարի բոլորեց, եւ այս երկու տարուան ընթացքին ան փոխանակուեցաւ շարք մը թերթերու հետ, որոնց ցանկը հրատարակուեցաւ իր կողմերուն վրայ. բայց, դժբախտաբար, ՍԻՈՆի փոխարէն մեզի ղրկուած թերթերէն ոմանք ընդհատուցներ ունեցան, եւ այս թերթիւններուն հետեւանալով այդ թերթերուն հաւաքածոները պակասաւոր մնացին, որով շատ բան կը կորսնցնեն ասոնք իրենց արժէքէն:

Այս դիտողութիւններու հետ կ'ուզենք հայ թերթերուն ուշադրութեան յանձնել հետեւեալ կէտերն ալ:

Քանի որ ՍԻՈՆի հետ փոխանակուած թերթերու հաւաքածոն կը պահուի Ս. Յակոբի Մասենադարանին մէջ.

1.—Պէտք է որ ղրկուած թերթեր աւրուած կամ սխալ տպագրուած երեսներ ու էջեր չունենան:

2.—Պէտք է որ ղրկուած թերթեր էլէլ պակաս թիւեր չունենան. որովհետեւ շատ կը պատահի որ թերթի մը միեւնոյն թիւէն երկու հաս ծալուած կուգան, որով բուն թիւը կը պակսի:

3.—Թերթեր կուգան ՍԻՈՆի, որոնք գործածուածի պէս են, մասինով քուսակներ, նօթեր գրուած են լուսանցքներու վրայ եւ ւերուած:

4.—Թերթեր կուգան, որոնց մէկ երեսը վերէն վար, կամ ծայրէն պատռուած է եւ կամ ծայրը ծալուած եւ այնպէս տպագրուած է:

5.—Թերթեր կուգան որոնք գէշ ծալուած եւ նմարկուած են, եւ յանախ խոռոք թերթ մը այնքան ծալուած եւ այնքան գծուած պատահի մը մէջ փաթրուած է որ թերթը *փաշար* դարձած կը հասնի մեր ձեռքը:

6.—Կարգ մը թերթերէն ալ, միայն մէկ երկու թիւ եկած են, եւ ա՛յլ ընդհատուած է ասոնց փոխանակութիւնը, եւ այս ընդհատումին պատճառը չեն իմացուցած մեզի:

1879 — ՀՐՏԿ. ԴՈՒՐԵԱՆ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻ ՅԻՇԱՏԱԿԻՆ — 1929

ՍԻՈՆ, ՀԱՅ ԱՄՍԱԳԻՐ

Գ. ՏԱՐԻ — ՆՈՐ ՇՐՋԱՆ

1929 — ՅՈՒՆՈՒՍՐ

ԹԻԻ — 1

ԵՐԿՈՒ ԽՕՍՔ

ԱՄԱՆՈՐԻ ԵՒ ԾՆՈՒՆԴԻ ԱՌԹԻԻ

ՍԻՈՆ, իր նոր շրջանի հրատարակութեան Երրորդ Տարւոյն սկիզբը, ներճուանելով կ'ողջունէ Ամանորը եւ Փրկչին Ծննդեան Տօնը եւ այս առթիւ իր մաղթանքները կ'ուղղէ իր բոլոր ընթերցողներուն, շնորհատուելով զանոնք, իբրեւ սրտի եւ մտքի բարեկամներ :

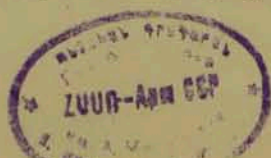
ՍԻՈՆ կը մաղթէ որ այս Նոր-Տարին ու Ծնունդը առողջ ներշնչումներով ոգեւորէ Հայ ժողովուրդը, որպէսզի ան կարենայ յաղթել իր գաղթային կեանքի դժուարութիւններուն, արիւնքած Աւետարանի ոգիով եւ ուժաւորուած իր Մայրենի եկեղեցւոյն սիրով : Վասն զի ՍԻՈՆ կը հաւատայ որ Հայ ժողովուրդին հաւատարմութիւնը Փրկչին սուրբ Աւետարանին եւ իր պանծալի եկեղեցւոյն, անկապտելի երաշխիքը պիտի ըլլայ իր գոյութեան պահպանումին՝ կրօնական եւ բարոյական կեանքի մը բարձրութիւններուն վրայ :

ՍԻՈՆ, իր համեառ չափերուն մէջ, աւելասեցաւ այս գիտակցութիւնը պայծառացնել իր ընթերցող բարեկամներուն սրտին եւ մտքին մէջ, բացատրելով անոնց Աւետարանին Դասերը, եւ մշակելով այնպիսի նիւթեր իր անձնուէր աւելասակիցներուն կարող գրչով, որոնք անհրաժեշտ են հայոս հաւատքին եւ եկեղեցւոյն, հայոս պատմութեան եւ լեզուին, հայ բանասիրութեան եւ գրականութեան բարգաւաճումին համար :

ՍԻՈՆ գոհութեամբ կը յայտարարէ թէ իր այս ուղղութիւնը հաջաբերեցաւ ու զնախաճուեցաւ ամէն կերպով ու ամէն կողմէ անցնող տարւոյն մէջ մասնաւորապէս :

Սրտագին շնորհակալութիւններ անոնց բոլորին ալ :

ՍԻՈՆ հաւատարիմ պիտի մնայ իր բռնած ուղղութեան, եւ իր այս Երրորդ Տարին պիտի ըլլայ յոբելինական հրատարակութիւն մը ի պատիւ եւ ի յիշատակ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր բանկազին աւելասակցութեան եւ ԻՐ ՔՍ.ՀԱՆԱ. ՅՈՒԹԵԱՆ ՅԻՄՆԱՄԵՍ ՅՈՐԵԼԵԱՆԻՆ, որ պիտի հռչակուի 1929 Հոկտեմ. 26-ին, ինչպէս որ յայտարարուեցաւ ՍԻՈՆի վերջին թիւով :

140-98
702-66

19340ա հ

ԲՕՍՔ ՄԸ ԾՆՆՈՒԹԱՆ ԱՌԹԻՔ

«Իբրեւ ճշման գաստն, խնդրոցին
յոյժ ուրախութիւն մեծ» :
(Մատթ. Բ. 10)

Նորէն կը շողայ քրիստոնէական փրկութեան պայծառ լոյսը :

Մեր հոգիները պէտք ունին անոր, փարատելու համար մեր գոյութեան մութն ու մահուան սպառնալիքը : Իրաւ է որ համաստեղութենէ փրկած աստղ մը չի՝ ծագիր այսօր՝ անարեւ այրի մը շուրջը փափելու և ցոյց տալու համար մեզի Մանուկ Յիսուսի շքնաղ խանձարուրը, բայց Գիտութեան աստղէն չա՛տ աւելի կրնայ ջինջ ու անբիծ ըլլալ մեր Գիտակցութեան փոքրիկ ճրագը, եթէ ան նշուլէ մեր ներքին տաճարին մէջ : Օրուան հրաշալի աստղը, որ իր նմաններուն մէջ երջանիկ բախտն ունեցաւ պատմական հորիզոն մը լուսաւորելու մեր երկրագունտին վրայ, մեզի իբրեւ նշանակ կը ծառայէ այսօր, արտայայտելու համար մեր համոզումը՝ թէ Յիսուս ալ, մարդկութեան ծոցին և իր եղբայրներուն մէջ, այն մէկհատիկ աստղն եղաւ՝ որ սա քարայր-աշխարհին վերեւ յաւերժացնելով իր ճառագայթը՝ հաւասարապէս ցոյցացուց իր լոյսը, ամէն ժամանակի դիտուն մոգերու և ագէտ հովիւներու իղձին ու նայուածքին :

Ի՞նչ կ'ըլլար հետեւները, եթէ հաւատացեալներուն չծագէր վերստին այդ երկնաւոր փառքը՝ Աւետարանի խորհրդաւոր բարձրութենէն. — սահմանափակ կեանքի մը տխուր իրականութիւններէն կը մթագնէր մեր ճակատագիրը, անհասնում վիշտերու տառապանքէն կը դառնանար մեր յոյսերուն քաղցրութիւնը, Նիւթին բռնութեան ու կապանքներուն զերի կ'իյնար մեր ազատ շունչը, անհաւատ մտածութիւններու յաճախանքէն կը քայքայուէին մեր կենսական ուժերը. մէկ խօսքով՝ կը խափանուէին այն գերազոյն ներշնչումները որոնցմով սրբազործեց ու խանդավառեց Յիսուս մեր բովանդակ սիրտն ու սէրը :

Մեր Փրկիչն է որ կ'այցելէ այսօր մեզի : Եթէ Ան մերժուի կարծեցեալ իրեններէն՝ ինչպէ՞ս երբեմն, ո՞րքան բազմաթիւ են սակայն անոնք՝ որ բուն իրեններն ըլլալով մեծ ուրախութեամբ կ'ողջունեն զինքը, աւետաւոր հրեշտակին հրաւերովը :

Մենք կը հաւատանք Անոր : Վառենք ուրեմն մեր հաւատքը ջահաւորող փոքրիկ ճրագները մեր հոգեկան սրբալայրին մէջ, և ահա անոնցմով պիտի կրնանք ստեղծագործել առաջին օրուան հրաշալի աստղը, ու Քրիստոս պիտի ծնի՝ մեր մէջ :

Ե. Ե. Դ.

ԿՐՈՆԱԿԱՆ (ԴԱՍԵՐ ԱԻԵՏԱՐԱՆԷՆ)

ԾՆՈՒՆԴԻՆ ՊԱՏԳԱՄՆԵՐԸ

Փրկչին Յննդեան տարեդարձը, տարեդարձն է Քրիստոնէութեան՝ ընդհանուր առումով, տարեդարձն է իւրաքանչիւր քրիստոնեայ մարդուն առանձինն, տարեդարձն է նաեւ Աւետարանին: Եւ տարեդարձերը նշանակութիւն մը ունին միշտ. — ատոնք պատգամներ կ'ուզեք ձեռն մեզի:

Ի՞նչ է ուրեմն Յննդեան Պատգամը Հայ ժողովուրդին համար:

— Անշուշտ շատ պարզ բան մը:

Մարդիկ երջանիկ կեանք մը կ'ուզեն այս աշխարհի վրայ: — Փրկիչը այդ երջանիկ կեանքին բանալին բերաւ աշխարհին իր Յնունդով:

Մարդիկ այս աշխարհի կեանքէն վեր՝ կեանքի մըն ալ կը ձկտին. հողիւն տնէջանքն է ասիկա: — Փրկչին Յնունդով այդ կեանքին գաղտնիքն ալ լուծուած է:

Մարդիկ եթէ հասկնան այսչափը, շատ լաւ, բայց եթէ գործադրեն իրենց հասկըցածը՝ «երանելի եւս» են:

Ծնունդը, ըստ ինքեան, նո՛ր կեանքի մը սկիզբն է միշտ: Ան իրեն հետ յոյսեր և հրճուանքներ կը բերէ տուներուն:

Երկունքի տաղնապնները պահ մը կը մոռնան հոգիները, բայց մնայուն ուրախութեան մը ցնծութիւնները չուտով կը գուարթացնեն Մայրն ու Տունը. վասն զի «ծնաւ մարդ յաշխարհ» (Յովն. Ժ. 9. 21):

Քրիստոնեայ մարդը ծնունդն է Աւետարանին (Ա. Կրնք. Դ. 15). այսինքն՝ հոգեւոր երկունքներու և տաղնապններու պտուղ մը. միայն սա տարբերութեամբ որ քրիստոնեայ մարդուն ծնունդը աստուածային կամքին յայնտութիւնն է, կամ ինչպէս որ ըսուած է, ան ծնաւ միկ «բանին ճշմարտութեան» (Աւետարանով), որպէս զի Անորը ըլլանք, ըլլանք Անոր ստացուածներուն պտուղը (Յով. Ա. 18):

Ըստ բանաստեղծին.

— Ասում եմ որ չամենայն մարդ
Մի ասղ ունի եկկոնում:

Երանի թէ ամէն մէկ Քրիստոնեայ, արեւելքի մոգերուն պէս իր մտքին

ստաղովը առաջնորդուէր դէպի Բեթղեհէմի մատուրը, խոնարհելու համար հո՛ն և թափանցելու համար Ծնունդի՝ մեծ և սքանչելի խորհուրդին խորքը, նոյն ինքն ծնեալ Փրկչին սիրոյն խորութիւններուն մէջ. վասն զի ճշմարիտ Բանը լուսաւոր է հոն, պարզ է Աւետարանը:

Քրիստոնեայ մարդը միայն տնօրինական տօներու հռչակումներուն առիթով չէ որ պիտի յիշէր թէ քրիստոնեայ մըն է ինքը:

Ծնունդին պատգամը սո՛ւ է որ քրիստոնեայ մարդը իր կեանքին ամէն մէկ վայրկեանին մէջ ալ քրիստոնեայ է:

Փրկչին Յնունդը Աւետարան մը տուաւ մարդկութեան, և այդ Աւետարանը նոյն ինքն պատգամն է Ծննդեան տօնին:

Երբեմն Սինայի բոցավառ ու անկիղիւլի մորենիներու մէջէն է որ կը գոռալին աստուածային պատգամներ՝ «Ընտրեալ ժողովուրդին երջանկութեան համար: Փրկչին Յնունդով, կեանքի խոնարհագոյն պայմաններուն մէջ, «աստուածն մարդացեալ» ինքն ուղղակի տուաւ երջանկութեան պատգամը՝ ուղղելով դայն այս անգամ բոլոր աշխարհին:

Աստուծոյ և մարդոց յարաբերութիւններուն ուղին փոխուեցաւ. այլևս աներևոյթը չէր պատգամ արձակողը: Սինայի ամայութիւններուն մէջ բանաձևուած օրէնքը լուսաբանուեցաւ և լրացաւ Երանութեանց լեռան գուարթ քարոգով: Հո՛ն Տասնաբանեայ մը կը տրուէր ընտիր ցեղին՝ Մովսէսի ձեռքով՝ այս աշխարհի կեանքը երջանիկ ընելու համար. հո՛ս իննեակ «Երանի»ներով (*) կը բացուի երջանկութեան ուղին անոնց առջև, որ ականջ ունին լսելու Աւետարանին ճշմարտութիւնները:

Եւ Աւետարանը կ'ըսէ քրիստոնեաներուն, հետեւեցէ՛ք երանութեան այդ ուղիին, հետեւեցէ՛ք առանց վարանումի, հետեւեցէ՛ք գլխակցութեամբ և վստահ քայլերով, հետեւեցէ՛ք առանց տարուելու աշխարհի լայն պողոտաներուն հրապոյրներէն, հետեւեցէ՛ք այս նեղ ու անձուկ ճամբուն, վասն զի ասիկա Մնեալ Փրկչին ճամբան:

(*) Սինայի յաջորդ թիւերուն մէջ Աւետարանի Դասերուն նիւթը պիտի ըլլայ Լեռան Քարոգը:

է, որ կը յանդիւ լայնատարած խաղաղութեան:

Աստուածարանութեան գիրք մը չէ Աւետարանը. մարդոց աստուածացումին գիրքն է այդ. այո՛, եթէ մարդիկ բարեհաճին ուսումնասիրել այդ գիրքին կրօնական նշանակութիւնը, բարոյագիտական սկզբունքները և գործնական կեանքի մասին աստուած տուած պատգամները, պահ մը թօթափելով իրենց ցաւատանջ ու յոգնաբեկ կեանքին աչք բանալ շտուղ հարկերը:

Աւետարանը կեանքը վարելու, և եթէ ուզէ՞ք՝ կեանքը կառավարելու համար գծուած ծրագիր մըն է:

Ծնունդին պատգամներէն մէկն է մեզի նաեւ սիրել Աւետարանը, սիրել ոչ թէ իբրեւ խորհրդաւոր գիրք մը, սիրել ոչ թէ իբրեւ խլացք մը՝ որ ի հարկին օգնութեան պիտի հասնի քեզի, իր կախարհանքի զօրութեամբ ցաւերդ ամոքելու, այլ սիրել զայն իբրեւ աղբիւր ներշնչումի՝ կեանքդ երջանկացնելու համար, և սիրել՝ կարգաւով ու սերտելով զայն:

Եւ տարակոյս չկայ որ եթէ մարդիկ Աւետարանը սիրէին իբրեւ կանոնադրութիւն իրենց կեանքին, պատերազմները պիտի չխանգարէին այն խաղաղութիւնը, որ Ծնունդեան գրէր իր իրերը երդուեցաւ հրեշտակային մեղիկներով:

Եթէ մարդիկ սիրէին Աւետարանը, իբրեւ աղբիւր երջանիկ ներշնչումի՝ պիտի ումրապնդէին իրենց միջեւ այն հաճութիւնը, որ Փրկչին Ծնունդով արտայայտուեցաւ աշխարհի:

Երանի՛ր թէ 1929-ի Ծնունդը Հայ ժողովուրդի զաւակներուն համար ըլլար ԱՍՊԻԹԵԱՆ և ՀԱՃԻԹԵԱՆ տարի մը՝ իրենց հաւաքական և անհատական կեանքի մէջ:

Երանի՛ր թէ 1929-ին հայ գաղթավայրերու մէջ կեանքը թունաւորող երեւոյթները անհետանային Ծնունդի «մեծ և ըսքանչլիկ խորհուրդին» հոգնորոգ ներշնչումներով, և Հայը իր տառապանքի շրջաններուն մէջ իսկ կարող ըլլար իր ճակատը բարձրացնել պարծ քայլերով, այդ ասպնջական երկինքներու տակ, և չարատաւութիւն իր ազգին անունը անձնական ազատութեան սխալ ըմբռնումներով և յիմար դործադրութեամբը ատոնց:

Երանի՛ր թէ Հայ ժողովուրդին մտաւորական ոյժերը չվատնուէին 1929-ին եղբայրասպան մրցանքները ոգևորելու:

Երանի՛ր թէ 1929-ին Հայ ժողովուրդին ունեւոր զաւակները սրտի և ձեռքի առատաձեռնութիւններով չափուէին իրարու հետ, տայու առաքինութեան պսակը խլելու համար Աւետարանի ձեռքէն:

Երանի՛ր թէ հայ տուները, հայ խանութները, հայ դպրոցները, հայ ընկերութիւնները, հայ միութիւնները, հայ մամուլը 1929-ին լեցուէին գերազոյն սիրոյ և արդարութեան ոգիով, նուիրումի և անշահախնդիր ծառայութեան գիտակցութեամբ:

Երանի՛ր թէ հայ հոգևորականութիւնը 1929-ին վերանորոգէր իր նուիրական ուխտը և պատուոյ խօսքը, զորս յուզմունքով արտայայտեց իր ձեռնադրութեան պահուն, երբ յանձնեց ինքզինքը «աստուծային և երկնաւոր Շնորհին» և ըլլար Լոյսը Աւետարանին իր եկեղեցոյն մէջ և Աղբ աւետարանական սիրոյն՝ իր ժողովուրդին մէջ:

Երանի՛ր թէ մեր սիրելի Հայ ժողովուրդը իր անվիճելի ողջմտութեան ապացոյցը անգամ մըն ալ տար 1929-ին, տաքցնելով իր սիրտը հանգէպ իր Մայրենի եկեղեցոյն, թօթափելով իր վրայ ճնշող անտարբերութեան թմբիրը, և աւելի մօտէն ունկնդրելով Ծնունդեան պատգամներուն՝ Հայ յաստանեայց եկեղեցոյ մէջ:

Երանի՛ր թէ 1929-ին մեր երկնաւոր Հօր սուրբ կամքը տիրապետէր աշխարհի վրայ և մեր Փրկչին Աւետարանը առաջնորդէր աշխարհի վարիչներուն, և Ծննդեան պատգամները, իրենց օրհնութիւններով լեցնէին տիեզերքը, որուն կարօտը կը քաշէ. որովհետեւ Առաքեալի ըսածին պէս բոլոր աւարածներ կը հեծն և կ'երկնեն մինչեւ ցայժմ, ազատուելու համար ապականուց թենէն. որովհետեւ ազատութեան փառքը իրաւունքն է Աստուծոյ որդիներուն: (Հով. Է. 18-23):

Երանի՛ր թէ Հայ ժողովուրդը ներշնչուած Ծննդեան Պատգամներին, մաքրադործուէր մեղքի բիծերէն, որոնք կը թմբեցնէին իր հոգին, և 1929-ին կարող ըլլար արտայայտել քրիստոնեայ հոգիի մը արիւնթիւնները իր կեանքին բոլոր կողմերուն վրայ:

Բ. Ե.

ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ

ՊՕՂՈՍ ԱՌԱՔԵԱՆԻ ՀՈՂՈՒԱԿԱՆ ԹՈՒՂԹԵՐԸ

Բ.

Դարով բովանդակութեան՝ Առաքեալը այս երեք թուղթերուն մէջ իրեն գլխաւոր նիւթ բնարած է եկեղեցին, այն եկեղեցին՝ որուն նկատմամբ ինք աւանդեցին իսմայէլացիները երկնքէն, այն եկեղեցին՝ որը իր ստատարաններովը երկնքէն էր, այն եկեղեցին՝ որը իր սիրելի գուստըրը կը նկատէր։ Արդ՝ այժմ կ'զգար Առաքեալը թէ բաժանման վայրկեանը կը հասնէր, եւ բաժնուելէ առաջ պէտք էր որ ընէր կարգ մը յանձնարարութիւններ իր հոգեւոր երկու զաւակներուն։

Տիմոթէոսի ուղղեալ առաջին թուղթին մէջ խօսելով նախ եւ առաջ եկեղեցւոյ մասին (Գլ. Ա-Գ), Առաքեալը կը յանձնարարէ կարգ մը գզուաթիւններ սխալ վարդապետութիւններ բարոյազնեւող դէմ՝ որպէսզի չվաճակուին եկեղեցւոյ հաւատարմ եւ Աւետարանի։ Ապա կը ծշղէ ծշմարիտ պաշտամունքը եւ կը զծէ կայստակութեան եւ սարկաւազներուն պարտականութիւնները։ Վերջին երեք գլուխներու մէջ, (Դ-Զ) Տիմոթէոսին, իրր եկեղեցւոյ ծառայի, կը բազայարէ իր պարտականութիւնները հանդէպ սուս վարդապետներու եւ հասարակութիւնը կազմող զանազան հատուածներու։

Տիմոթէոսի ուղղեալ երկրորդ թուղթին մէջ Առաքեալը կը խօսի յաջորդաբար երեք հեռանկալ կէտերու վրայ։ Ա) Տիմոթէոսի եւ Աւետարանի վրայ խօսելով՝ անկիւ կը յորդորէ զՏիմոթէոս հաստատման տառապանքներու մէջ Աւետարանի դատին համար։ Բ) Տիմոթէոսի եւ եկեղեցիի վրայ խօսելով կը յանձնարարէ անոր պայքարել հերետիկոսութեան դէմ բարի գիտնորքի մը, բացարի բմբիշի մը եւ համբերատար հողազորքի մը պէտք։ Գ) Տիմոթէոսի եւ իր իսկ անձին վրայ խօսելով՝ Առաքեալը կը խնդրէ անկէ շուտով գալ իր օրհասական բարեկամին մօտ։

Իսկ Տիմոթէոսի ուղղեալ թուղթին մէջ Պօղոս կը խօսի ընդհանրապէս եկեղեցւոյ մասին, կ'արտայայտուի ձեռքերու, կիներու, երիտասարդաց եւ ծառաներու նկատմամբ Տիմոթէոսի վարդապետ կերպի մասին, ինչպէս եւ եկեղեցւոյ եւ աշխարհի յարաբերութեանց մասին։

Այս երեք հովուական թուղթերուն համար իրր բնարանը բնարած կեդրոնական համարին անդրադառնալէ առաջ՝ բանի մը խօսք կ'ուզէի ընել երկու նիւթերու վրայ, որոնց կը հանդիպին շատ առիթներով մեր երեք թուղթերուն մէջ. — այդ երկու նիւթերն են կիներ եւ հերետիկոսութիւնը։

Այս երեք թուղթերուն մէջ Պօղոս Առաքեալ կը խօսի շատ անգամներ այն ազդեցութեան մասին, զոր կ'ընէր եկեղեցւոյ մէջ կրնայ յառաջ բերել։ Այդ ազդեցութիւնը կրնայ ըլլալ գերագոյնցօրէն լաւ, կամ ընդհակառակը ըլլալ շատ աղէտայիլ եւ չարաշուք։

Այդ ազդեցութիւնը կախում ունի ամէն բանէ առաջ կրնայ իր Փրկչին Տիմոթէոսի հանդէպ բունած ընթացքէն։ Չար ոգին կը ջանայ համոզելու կիներ որպէսզի չկարենայ որեւէ բան ընել. վստակ լաւ համոզուած է որ անդամաւորութեամբ կրնայ զործունէութիւնը՝ մեծապէս պիտի կարենայ վնասել Քրիստոսի դասին։ Միւս կողմանէ Չար ոգին գիտէ նաեւ թէ միայն կիներն է որ կրնայ ապ իրեն ամենասարսափելի հարուածը, երբ ան կը նստի իր ամբողջական իր Փրկչին։ Կ'ուզէի հասկըցնել մեր եկեղեցւոյ կիներուն եւ համոզել որ բարիքն, արդարութեան, սերութեան, անկեղբարեան խաղաղութեան յաղթանակը այդ մարդոց ձեռքերէն աւելի կանանց ձեռքերուն մէջն է, նոյն իսկ եթէ այդ մարդոց միայն վերապահուած ըլլար առիւծի բաժինը, այսինքն է բուէարկելու իրաւունքը։

Դարով հերետիկոսութեան, պիտի ուզէի մատնանշել այն վստակաւոր հոսանքն ներկայի, որով սխալած է բրիտանիական վարդապետութեան (Doctrine) հարցին նուազ կարեւորութիւն տալ. կամ քննարկելու Ընդհանրապէս կ'ընեն այժմ, «հերքի է որ ապրիմը բրիտանիական բարոյական կեանքով, ապիւր բաւական է, վարդապետականը երկրորդական կը մնայ։ Ինչ պիտի արժէր գրուելու ուղղափառ ըլլալ վարդապետական հարցերու մէջ, իսկ սրտով չարափառ՝ բարոյական հարցերու մէջ»։ Այս խօսքերը կրնան ըստ երևոյթին ծշմարիտ ըլլալ, բայց պէտք է գիտնալ որ կրօնքի վստակ ընդդ խօսքերն են, Կրօնքէն վարդապետականը վերջինով՝ կրօնքը կը դադրի առողջ կեցութեամբ մը ունենալէ։ Զգուշանալ չենք ընել բրիտանիական վարդապետութիւնները, երբ կը չենք վարդապետականը, չենք կ'ըլլանք այն հիմը որուն վրայ կը հանգչի հաւատարմութեամբը, վարդապետութիւնը նման է գործարանաւորութեան մը կամախիւն, վերջինով կամախիւն բաւականապէս վերածած կ'ըլլանք գործարանաւորութիւնը թոյլ մարմնի մը, կամ թուլամտքի մը, որ կարող չէ տանելու յաղթանակօրէն կեանքի կոխը։ Պօղոս Առաքեալի բրիտանիական գործը եւ յաղթանակը եղած պիտի չըլլար եթէ վարդապետական սովորն աստղանկարով կառուցուած չըլլար։ Սակայն կրօնքի մէջ պէտք չէ խճողելն սկոպտիկ վարդապետութիւններ, որոնք արգելք եղած են եւ կ'ըլլան տակաւին եկեղեցւոյ անկեղբարեան ծառայման եւ յառաջ բերած են կը իրերն պառակտուններ եկեղեցւոյ ծոցին մէջ։

Եւ այժմ կեդրոնացնենք մեր ուշադրութիւնը մեր բնարանը բնարած այն խօսքին վրայ, որ խառնուում է երեք հովուական թուղթերու։

«Բարեւոր պատերազմը պատերազմեցայ, քնթացքը կատարեցի, հաւատքը պահեցի»։ Այս համարը կարողութեամբ մեր մտքին առջեւ կը պատկերանայ կրօնի պատերազմի մը, որ վերադարձած է պատերազմի դաշտէն՝ թաթաւած փուշներով, մարմնայն վրայ շատ մը վէրքերով, ու թէեւ պատերազմի հետեւանքով իւր ֆիզիքական կորուրք սպառած, թէեւ իր առկուշտութիւնը հիւսած, բայց յաղթութեան համար իր արիւթիւնը եւ իր հաւատքը կը մնան անստանալ։ Ո՞վ գիտէ թերեւս բանի մը չարաթէն, թե-

բեւս քանի մը օրէն պիտի բաժնուի ընդ միշտ պատերազմի դաշտէն: Աստուածային պետք այլևս իր հաւատարիմ պահակը պէտք էր կոչել իր մօտ: Այսպիսի լուրջ պահու մըն է որ Առաքեալը կրկնակ տնտարի մը կը նետէ դէպի անցեալը՝ ըննելու համար իր կատարած ծածրան, ապա դէպի ապագան խոխարու համար յաղթանակի այն պատկին վրայ՝ որ իրեն պատրաստուած է: Արդ՝ Առաքեալը անցեալը կը թողու կատարելապէս խաղաղ, վաճառի ինք համագումար է որ անցեալը կարգադրած է, հաւատարմ պապական ըլլալով Յիսուս-Քրիստոսի շնորհացը: Առ թէ եւ իր անցեալը միւս քերած ասնն կը յիշէ իր ատելութիւնները, իր սարսափելի հալածանքները ընդդէմ Քրիստոսի աշակերտաց, թէ եւ կը յիշէ Ստեփանոսի սպանման անմոռապէս մասնակցած ըլլալը, բայց ան կը հաւատայ ստուգապէս որ Յիսուս Քրիստոս առէն քան ներած է եւ թէ անոր մեղաւորալիչ պատարագովը արդարացած է Աստուծոյ առջեւ: Այն օրէն որ ստանձնեց առաքելական պաշտօնը, ստուգի իր թողածացած կատարելութեան չկրցաւ հասնիլ, եւ միշտ ինքզինք զգաց իբր առնէն յետինը մեղաւորներուն, այլ սակայն Քրիստոսի վրայ ունեցած վստահութիւնը իրեն ներշնչեց այն համագումար թէ կրնայ այլևս հանդարտ մնալիք:

Նաեւ իւր հայեացքը դէպի ապագան՝ կատարելապէս խաղաղաւէտ եղաւ: Իրեն սպասող մը եթէ ունէր յաւիտեականութեան մէջ՝ հատուար մը չէր, այլ Փրկիչ մը, Սինայի սարսափելի Աստուծոյ չէր, այլ խնդրակաթ Հայրն էր սիրոյ՝ որ իր գլխուն պիտի զնէր այն լուսնիչն պակտ՝ որ վերապահուած է միայն քարի պատերազմը պատերազմողներուն: Առաքեալին մօտը մէկ վայրկեանէ միւսը պիտի հասնէր, բայց ինչ փայլ, քանի որ այդ մօտը պիտի ըլլայ իրեն համար սկիզբը իւր կատարեալ յաղթութեան եւ փառքի մօտը լուսնիչն օթեաններուն: Ինչպէս որ Առաքեալը գրած էր իրենթացեալ, մօտը արդէն պարտուած կը նկատուի եւ կեանքով ընկուզուած՝ շնորհիւ կեանքի Իշխանին մեղքի վրայ տարած յաղթութեան:

Ո՛վ հաւատացեալներ, անգարծ մեկնումի պահը կը մօտենայ նաեւ ձեզմէ խրաբանչիւրին համար: Թերեւս քանի մը տարիէն, կամ թերեւս քանի մը ամիսէն, կամ թերեւս քանի մը օրէն, կամ թերեւս քանի մը ժամէն, կամ վերջապէս թերեւս ընդհուպ, զուր պիտի ստիպուած ըլլար ըսելու «մնայ քարով» քոյր անոնց, զորս զուր սիրած էր, եւ պիտի ըստիպուած ըլլար ընթանալ միայնակ այն մթաբառներ հովանի մէջէն՝ ուրիշ այլևս չեն վերադառնար երբեք: Պատրաստ պիտի ըլլա՞ք այդ հանդիսաւոր պահուն: Պիտի կրնա՞ք հանդարտ ու անխռով մնալիք: Եթէ այսօր ձեր վերջին օրը նկատուէր, պիտի կրնայի՞ք պատրաստ ըլլալ: Այս հարցման հաստատական պատասխան մը զուարթութեամբ եւ սակայն խոնարհ վստահութեամբ տուած ըլլալու համար պէտք է որ զուր եւս իրագործէր Առաքեալին սա որոշ երեք հաւատաւորները. «քարոյր պատերազմը պատերազմեցայ, ընթացքս կատարեցի, հաւատարս պահեցի»:

Կեանքը պատերազմ մըն է: Այս աշխարհի մէջ

ամէն մարդ որ կը ծնի, ուզէ չուզէ կը դուրս պատերազմի մը դաշտին վրայ՝ ուր պարտաւորուած է ամենատանեղ պատերազմներու մօտէ կը դիրք բռնել երկու պատերազմող բանակներու, բարիին կամ չարին բանակներուն մէկ կամ միւս կողմին մէջ եւ այսու նպատակ Քրիստոսի թագաւորութեան գալուտեան երկրի վրայ, կամ ընդհակառակը անոր գալուտեան յապաղման: Անկարելի է ըլլալ միանգամայն երկու բանակներու մէջ ալ, ուշ կամ կանուխ պէտք է ընել ընտրութիւնը: Եթէ մարդ ընտրած է քարին՝ մտնելով Քրիստոսի բանակին մէջ, կրնայ ըստիլ, հակառակ կռիւին սասակութեան եւ կրած վերքերուն՝ ան կ'ընթանայ դէպի յաղթութիւն եւ թէ ընդհուպ պիտի սաւանայ յաղթանակի պատկը: Իսկ եթէ ընդհակառակը կը պայքարի միւս բանակին մէջ, պէտք է սպասէ սարսափելի հանդիպեցութեան գերազոյն հաւատարմին՝ որ պիտի հատուցանէ խրաբանչիւրին իւր գործոցը համեմատ: Եղբայրներ՝ եւ քոյրեր՝, ըմբռնա՞՞մ էք թէ կեանքը պատերազմ մըն է եւ թէ զուր կը պատերազմի՞ք քարի պատերազմը:

Կեանքը ընթացք մըն է, մեկ կ'ըսէ ապա Պօղոս Առաքեալ, կեանքը ոչ թէ ստոյտ մը կամ հանցոյցի գրասանք մը. այլ ընթացք մը, վազը մըն է, եւ կըր մէկը կը վազէ՝ չի նայիր դէպի ետ, վաճառի կը հետապնդէ որոշ նպատակ մը, որուն անդադոր յառած կ'ըլլան իր աչքերը: Ո՛վ հաւատացեալներ, ըմբռնա՞՞մ էք թէ ձեր վարած կեանքը պէտք է ընթացք մը ըլլայ, եւ թէ կը հետապնդէ՞ք կեանքի գերազոյն նպատակը, Քրիստոսով զուտ կեանքի խոստացեալ պատկը:

Քարի պատերազմը պատերազմաբառ համար, իր ընթացքը կատարելու համար Առաքեալը պարտաւորուեցաւ պահել հաւատը, այն հաւատը՝ որ զուարթ վստահութիւն մըն է եւ հաւատարիմ հնազանդութիւն մը թագաւորաց թագաւորին հանդէպ: Եւ Առաքեալը զիտու պահել այդ հաւատը առնէն առթիւ, յաճախ միայնակ, կամ գրեթէ միայնակ մնալով, եւ հատատապէս մրացեալ իր Տիրոջ՝ Արդեօր այցալէ՞ս է նաեւ ձեր հաւատը: Մնացած էք հաւատարիմ հաւատքի մէջ ի Յիսուս-Քրիստոս: Հաւատքի ինչ ըլլալը ըմբռնա՞՞մ էք: Ձեզի կը մնայ պատասխանել, եւ պատասխանել առանց յապաղման:

Մանչեսթը

ՀԵԻՌԵՂ ԵՊՍ. ԴՈՒՐԵԱՆ

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

ԲԱՐԵԿԱՐԳՈՒԹԵԱՆ ՎԵՐԱԲԵՐԵԱԼ ԽՆԴԻՐՆԵՐ

Ե.

2. — ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՆ ԺՈՂՈՎՈՒՐԴԸ

Բարեկարգութեան մէջ կեդրոնական տեղ պէտք է բռնեն եկեղեցւոյ ժողովուրդին և Պաշտօնէութեան դաստիարակութեան ու պատրաստութեան խնդիրները:

Այստեղ միայն ժողովուրդի մասին պիտի խօսինք, թողով պաշտօնէութիւնը, իր կարգին, ուսումնասիրութեանն վերջը:

Ժողովուրդը նոյն ինքն իկեղեցին է. այսինքն՝ Աւետարանի հաւատքով ու սկզբունքներով դաստիարակուած հաւաքական մարմին մը (*):

Պատմութեան ապացոյցով՝ արդի քաղաքակրթութիւնը արդիւնք է Քրիստոնէութեան: Հայ ժողովուրդը քրիստոնէութեան յարեցաւ նոյն իսկ առաքելական դարուն, և այնքան ամուր փարեցաւ Աւետարանին որ ի հարկին չվարանցաւ իր արեան գնով պաշտպանել իր աւետարանը, իր քրիստոնէութիւնը, նոյն իսկ այս մեր օրերուն: Հայ ժողովուրդին այս արիական զոհողութիւնը արդիւնք է իր ստացած դաստիարակութեան հալց. եկեղեցւոյ մէջ: Նոյն իսկ հայերէն այբուբենին գիւտը, Սուրբ Գիրքին հայերէն թարգմանութիւնը, հայ մատենադրութիւնը, և այլն, իրենց կարգին, արդիւնքներն են հայ ժողովուրդին ստացած կրօնական դաստիարակութեան: Ուրիշ խօսքով՝ եթէ հայ ժողովուրդը քրիստոնէայ եղած չլլար, պիտի չունենար զիր զրակաւնութիւն, որուն նկարագիրը կրօնական է, և բոլորովին դուրս մնացած պիտի ըլլար արդի քաղաքակրթութեան շրջանակէն: Ամէն դար իր լուսով և իր միջոցներով մշակած է մեր ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութիւնը: Չմշակենք մանրամասնութիւններու մէջ, ցոյց տալու համար թէ ինչպիսի մեթոտներ կիրարկուած են ժողովուրդին կրօնական կեանքին մշակութեան համար: Ընդունինք միայն թէ սկիզբէն մինչև ժամրդ դարուն սկիզբները, կրօնական ոգիով և կրօնական մեթոտով եղած է հայ ժողովուրդին դաստիարակութիւնը: Այս է ընդհանուր նկարագիրը հայուն դաստիարակութեան:

Իսկ այսօր, երբ եկեղեցական բարեկարգութեան վրայ կը խօսուի և կը գրուի, ի՞նչ է հայ ժողովուրդին դաստիարակութեան վիճակը:

(*) Ս. Սանակի կանոններուն մէջ նշեցեալ կերպով սահմանուած է եկեղեցին — «Քանզի եկեղեցի մեզ ոչ զուցանէ պատմութեան Աստուծոյ որ ի բարանց եւ ի վայսից է շինեալ, այլ զհաւատով շինեալ զազգս մարդկան ի վերայ վիժին հոտատարեան. ապա ուրեմն նշանիս հաւատն է եկեղեցի, որ զուստէ եւ շինէ զմեզ ի մի միաբանութիւն զիսութեան որդոյն Աստուծոյ» (Սոփիեմ Հայկական Բ. էջ 100-101):

Ամէնէն յառաջ պէտք է խոստովանիլ որ հայ ժողովուրդին այսօրուան դաստիարակութիւնը կերպով մը դադրելու վրայ է կրօնական ըլլալէ :

Ժժրդ. դարէն սկսեալ, այսպէս ըսենք դաստիարակութեան շեշտուած նշանակալիքը եղած է ազգային, առանց հեռանալու կրօնքէն : Ինքն ժողովուրդը ձեռք առած է դպրոցները, ինքն կառավարած է դանոնք, հեռեկանով եւրոպական մեթոտներու : Այս է պատճառը որ հայ դպրոցներու մէջ բաւական կարեւոր տեղ մը կը արուէր կրօնքի ուսումին, և դպրոցական տղաք իրենց ուսուցիչներուն հետ պարտաւոր էին կանոնաւորապէս եկեղեցի կրթման, և դոնէ Երուսաղէմի և Զատիկին հաղորդութիւն : Զոր օրինակ, թիւրքիոյ հայոց մէջ ա՛յս էր իրականութիւնը : Բայց երբ «նոր» դադարաւորներ սկսան թափանցել եւրիտասարգութեան մէջ, ուժացումը զգալի եղաւ կրօնական դաստիարակութեան մէջ, և ասոր հեռանքով կրօնական դասերը զրեթէ ձեական եղան մեր դպրոցներուն մէջ, և այսօրուան իրողութիւնը այն է որ հայ երիտասարգութիւնը շատ քիչ բան գիտէ իր կրօնքին ու իր Մայրենի եկեղեցւոյ մասին, և սխալ բաներ գիտէ ընդհանրապէս, ինչ որ համեմատական չէ իր զուտ աշխարհիկ զարգացման աստիճաններուն : Իսկ ոչ-երիտասարգ սերունդը պահպանողական է ս՛ի միայն իր կրօնական ըմբռնումներուն մէջ, այլ նաեւ իր ազգային կեանքին մէջ, երբ ընկերվարական դրութիւնն իսկ կը մշակուի իր աչքերուն առջև խօսքով, գրչով և նոյն իսկ գործնականապէս :

Հալածանքներ, տեղահանութիւններ, գաղթականական կեանք, և այլն, իրենց կազմալուծիչ ազդեցութիւնները բերին հայ ժողովուրդի ընդհանուր «աշխարհայեացքին» վրայ : Միտքերու և ազգային կեանքի մէջ յառաջ եկած այս փոփոխութիւնը՝ նոր հանգրուան մը կը ներկայացնէ, որուն առջև պէտք է կենալ և պէտք է նկատի առնել հայ ժողովուրդի այս ընկերային վիճակը, որ մասնաւորապէս գաղթաւայրերու մէջ հետզհետէ կ'ենթարկուի եւ պիտի ենթարկուի միջաւայրի ընկլուզիչ ազդեցութիւններուն, որոնք ուղեւոր չուղենք պիտի յեղաշրջեն հայ ժողովուրդին միտքն ու կիանքը, եւ պիտի ստիպեն գաղթական հայութիւնը որ յարմարի իր միջաւայրի պայմաններուն :

Եւ այս պայմաններուն մէջ միայն Հայոց եկեղեցին է որ հայը հայ պիտի պահէ, կարեւորութիւն ընծայելով անոր հոգեւոր դաստիարակութեան :

Այս դաստիարակութիւնը նորութիւն մը չէ Հայոց եկեղեցւոյ համար : Սկիզբէն ի վեր հայ եկեղեցականը եղած է ժողովուրդին դաստիարակը թէ՛ եկեղեցւոյ մէջ և թէ՛ եկեղեցիէն դուրս, եկեղեցւոյ մէջ մասնաւորապէս մեծ խնամքով կը դասախօսուէր Սուրբգիրքը՝ քարոզներով և մեկնաբանութիւններով : Դաս ասել բացառութիւնը կար մեր եկեղեցւոյ մէջ զեռ մինչև ԺԹ. դարու սկիզբները :

Բարեկարգութեան մէջ ամէնէն կարեւոր խնդիրներէն մէկը լուծուած պիտի ըլլայ, եթէ ժողովուրդի դաստիարակութիւնը ձեռք առնուի մեր ժամանակի պէտքերուն համաձայն : Եւ յաջողելու համար այս խնդրին լուծման մէջ հարկ է օգտուիլ դաստիարակութեան այն մեթոտներէն, որոնք ի դժբաղդէրէն, զոր օրինակ, ամերիկեան քրիստոնէութեան մէջ :

Այս դաստիարակութիւնը հինգ գլխաւոր գիծերով կը արուի ժողովուրդին,

- ա) Եկեղեցւոյ բեմով .
- բ) Կիրակնօրեայ դպրոցներով .
- գ) Հովուական այցելութեամբ .
- դ) Սուրբգրոց ընթերցումով .
- ե) Հոգեւոր մամուլով :

Ա. — Մեր եկեղեցին Բեմ ունի, բայց կանոնաւոր չէ: Արդի ժամանակներու մէջ քարոզչին անհատական արժանիքէն կախում է Հայ եկեղեցւոյ բեմին օգտակարութիւնը: Բայց ստիկա ընդհանուր երևոյթ մը չէ: Մեր եկեղեցւոյ բեմերը լուռ են ընդհանրապէս ո՛չ միայն բառին այն իմաստով որ իրօք քարոզիչ և քարոզչութիւն չկայ շատ տեղ, այլ նաև այն իմաստով որ տրուած քարոզները հոգեւոր նկարագիր չունին առհասարակ: Բեմի վրայ կը հանուին աղագային, վարչական, և այլն խնդիրներ, Քարոզի քօղին տակ: Բեմ ելլողներ, շատ թանկագին բացառութիւնները յարգելով, ցաւալի է ըսել, յաճախ զուրկ են Սուրբգրոց գիտութենէն և ուրիշ անհրաժեշտ հմտութիւններէ՝ իրենց պաշտօնն ու իրենց քարոզը՝ ժողովուրդին դաստիարակութեան ծառայեցնելու համար:

Ըսենք մէկ խօսքով, լմէ Հայ. եկեղեցւոյ Բեմը պէտք է ըլլայ պատրաստուած բեմ մը, կրօնական բեմ մը, որպէս զի կտրենայ կատարել իր դաստիարակչի դերը հայ ժողովուրդի հոգեւոր կեանքին շինութեան մէջ: Մեր եկեղեցւոյ բեմը պէտք է դառնայ մշտ սօս, վճիտ, կազմուրիչ ակնադրիւրը Աւետարանի լոյսին, հոգեւոր ճշմարտութիւններու ժողովրդականացումին, կորուզի ներշնչումներով բեմ մը, որպէս զի յաջողի իր գիտութեամբն և իր փոք առաջնորդութեամբ դաստիարակել հաւատացեալներու բազմութիւնը:

Տարակրօյ չկայ որ Հայ. եկեղեցւոյն պաշտամունքին խորհրդաւոր ձևերը և հանգիստաւոր արարողութիւնները մեծապէս կը նպաստեն հաւատացեալներու շինութեան. վասն զի արեւելցի ժողովուրդ մըն ենք մենք, և արեւելքը երկիրն է խորհրդաւոր ծէսերու և արարողութիւններու, միասիրականութեան: Ասիկա հոգեբանական վիճակ մըն է, որ մեծապէս կը նպաստէ Արեւելքի ծնունդ-Քրիստոնէութեան՝ կրօնական խորհուրդները արտայայտելու և մշակելու հոգեւոր կեանքը: Ինքնին հասկնալի է որ մեր խօսքը տաղտկալի և երկարածիդ արարողութիւններու վրայ չէ, որոնք բւերութիւն հակառակ արդիւնք կուտան ժողովուրդին կրօնական դաստիարակութեան տեսակէտէն: Բայց ի՞նչ ալ ըլլայ արարողութիւններուն և հանգիստութիւններուն այսօրուան նկարագիրը, ասոնք ամէն բան չեն և պէտք չէ նկատուին ամէն բան: Կենդանի խօսքը, խոնդավառող բեմ մը էական պայման մը պիտի ըլլայ, Բարեկարգութիւնը ծառայեցնելու համար իր նպատակին: — Պաշտամունքի մասին առանձինն պիտի խօսինք արդէն: Նիւթի կարգին այսչափը բաւական է հոս:

Բ. — Կիրակնօրեայ դպրոցներ այժմ մեծ դեր կը խաղան նոր եկեղեցիներու մէջ: Քանի որ քաղաքային դպրոցներու ծրագրէն դուրս հանուած են կրօնական ուսումներ, եկեղեցին ուղղակի ինքն ստանձնած է կրօնական դաստիարակութեան դերը: «Կիրակնօրեայ» բառը բացարձակ հարկ մը չէ ժողովուրդի կրօնական դաստիարակութեան տեսակէտէն. շաբթուան ուէ օրը կամ օրե-

րը, մա՛նաւանդ զիշերներն ալ կարելի է օգտագործել կիրակիներու հետ, նայելով տեղական յարմարութիւններու: Այս սկզբունքով կարելի է նոգելուր դպրոցներ անունը տալ այս կարգի կազմակերպութիւններուն, որոնք հայ ժողովուրդի բոլոր խաւերուն թափանցելու են. փոքրիկներ, երիտասարդներ և տարիքոտներ, ալլալեզու համայնքներ, հաւասարապէս դաստիարակուելու են խնամոտ ձեռքերով, և հայ ժողովուրդը իր ամբողջութեանը մէջ հետզհետէ հասնելու է դաստիարակութեան ա՛յնպիսի մակարդակի մը, որ կարող ըլլայ իր եկեղեցւոյն պաշտամունքներն ու արարողութիւնները հասկընալ, հաճոյք զգալ անոնցմէ և զիտակցաբար հետեւիլ անոնց:

Հոս միայն սկզբունքի և պէտքի տեսակէտէն կը դիտինք «կիրակնօրեայ» դպրոցներուն խնդիրը: Ատոնց կազմակերպումն ու հաստատութիւնը շատ լուրջ գործ մըն է, խելքով ու գրամով, նուիրումով և յարասեութեամբ յաջողելիք գործ մը:

Կիրակնօրեայ կամ հոգևոր դպրոցը անյետաձգելի պէտք մըն է այլևս հայ ժողովուրդին համար:

Գ. — Հովուական այցելութիւնը կարևոր և շատ գործնական ազդակ մըն է հոգևոր դաստիարակութեան մէջ: Այս գրութիւնը կա՛յ մեր եկեղեցւոյն մէջ, բայց բաւական հեռացած է իր բուն նշանակութենէն: Հովուական այցլին նըպատակն է ժողովուրդը դաստիարակել տուն առ տուն կամ անհատ առ անհատ, և ոչ թէ միայն պաշտօնական այցելութիւններ ընել այլևայլ առիթներով (պսակ, կնուէք, թաղում, և այլն): Այն բաները, զորս կարելի չէ եկեղեցւոյ բեմէն կամ «կիրակնօրեայ» դպրոցներու մէջ խօսիլ ժողովուրդին հրապարակաւ, այցելու հովիւը դանոնք կը խօսի առանձին: Հովուական այցելութիւնը թանկագին օժանդակ մըն է Թեմին և «կիրակնօրեայ» դպրոցին: Այս ճիւղը այնքան կարևոր և այնքան փափուկ է անոր նպատակը, որ ժողովուրդին հովուութիւնը Աստուածաբանութեան մասը եղած է՝ Հովուական կամ Գործնական Աստուածաբանութիւն անունով:

Հայ եկեղեցականը պատրաստած պէտք է ըլլայ հովուական այցելութեան, իր հմտութեամբ, իր բարեսրտութեամբ, իր անձնութեամբ և իր փորձառութեամբ: Այս է ժամանակին պահանջը:

Հոգևոր հովիւը, երբ օժտուած է այդ յատկութիւններով, երբ կանոնաւոր այցելութիւններով կը կատարէ ան իր պարտքը, հայ տուններ կը մխիթարուին, կը շինուին բարոյապէս, և կը տաքնան հանդէպ եկեղեցւոյ. տուններ խաղաղութեան օրբաններ կը դառնան, հոգևոր կեանքին օծութիւնով կ'ողևորուին ատոնք և իրենց կարգին կ'ողևորեն եկեղեցին:

Հոգևոր հովիւը խելացի ու անշահախնդիր, արթուն ու մտահոգ խորհրդատուն է իր ծուխերուն, անոնց դժուարութիւններուն և վհատ ժաման մէջ, անոնց մտերիմ բարեկամը, որ պատրաստ է իր ծառայութիւնները նուիրելու իր բարեկամներէն ամէն մէկուն:

Ժողովուրդի հոգևոր դաստիարակութեան այս երրորդ ազդակը կրնայ հրաշքներ գործել եկեղեցական բարեկարգութեան մէջ:

Երբ եկեղեցի մը, եկեղեցականութիւն մը չի հովուեր իր հօտը, ան կը մոլորի, կը ցրուի, կը կտորուի... և կը կորսուի...:

Բարեկարգ եկեղեցի մը իր ժողովուրդով եկեղեցի մըն է, բայց հոգևոր դատարարակութեամբ պատրաստուած ժողովուրդով մը: Եւ ժողովրդական դատարարակութեան միջոցներէն ամէնէն կարեւորն է հովուական այցելութիւնը:

Դ. — Սուրբգրոց ընթերցումը ինքնին ազգակ մըն է ժողովրդական դատարարակութեան: Հայ ժողովուրդը սիրած է Սուրբգիրքը սկիզբէն ի վեր եւ կը սիրէ. հաճոյքով մտիկ կ'ընէ ատոր հետաքրքրական եւ շինիչ պատմութիւնները: Բայց կենսական պայման մըն է որ իւրաքանչիւր հայ մարդ ինքն առաջինին ընթերցումի եւ մտածումի առարկայ ընէ Սուրբգիրքը կանոնաւոր կերպով. մանաւանդ ընտրանքով եղած ընթերցում մը Հին կտակարանէն՝ մեծ չափով պիտի նպաստէ իր հոգևոր շինութեան՝ տալով իրեն առաջին ձեռքէ քաղուած եւ միեկրուած հմտութեան պաշար մը. իսկ նոր կտակարանը, ծայրէնծայր պէտք է ծանօթ ըլլայ իրեն:

Հետեւաբար Սուրբգիրքը ամէն կերպով մատչելի պէտք է ընել ժողովուրդին, իրիւ ամէնէն հաստատուն, ամէնէն տեական միջոցներէն մէկը անոր կրօնական դատարարակութեան: Առանձնական ընթերցումը եւ ուսումնասիրութիւնը Սուրբգիրքին՝ վառ եւ հետաքրքիր պիտի պահէ ընթերցողին ու չաղրութիւնը կրօնական կեանքի եւ հոգևոր միջոցաւոր շօշափելի եւ իմանալի իրողութիւններուն: Վասն զի կրթիչ փորձառութիւններու անսպառ նիւթ մը կայ Սուրբգրոց մէջ, եւ անոնք մարդկային են բոլորովին, եւ ինչ որ փորձուած է մարդկային կեանքի վաղեմի ելեւելներուն մէջ հոգևոր իրողութիւններու կողմէն, անխուսափելի է ատոնց հրապրելը:

Բայց Սուրբգիրքը մատչելի ընելու համար հայց. եկեղեցւոյ զաւակներուն, անոնց տուններուն, պէտք կայ ծրագրուած լուրջ աշխատանքի, գրամական դոհողութիւններու, նորագոյն եւ աշխարհաբար ընտիր թարգմանութիւն մը լոյս բերելու նպատակով:

Ե. — Կենսական է հոգևոր գրականութեան նպաստը ժողովրդական դատարարակութեան մէջ: Քաջալերական շարժում մը կայ այժմ մեր մէջ հոգևոր եւ կրօնական-քաղաքական նիւթեր մշակելու գիրքերով եւ մանաւանդ թերթերով: Այսչափը քիչ է սակայն, որովհետեւ համեմատական չէ պէտքին: Ժողովուրդին մատչելի գիրքեր, տետրակներ եւ ուրիշ կարեւոր հրատարակութիւններ տարածուն շրջաբերութեան հանելու համար միջոցներ պէտք է ստեղծել, եւ տեական, կանոնաւոր կազմակերպութեան մը վերածել հոգևոր գրականութեան մշակումը: Վասն զի մենք ինչ որ ունինք այժմ, բոլորն ալ արդիւնք են անհատական ջանքերու: Եկեղեցին ինքն պէտք է ստանձնէ հոգևոր մամուլին պատասխանատուութիւնը:

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ

Յ Ո Վ Լ Ա Ն Ն Ե Ս — Ս Վ Ր Տ Ծ Զ

Մըսի՛կ ըրե՛ք, ես Յովհաննէսն եմ, զոչոյ ձայնն
Անապատին մէջ միայնակ:

Ազգըս, որուն սաժանքն իմ սիրքս հանեց բունդ,
Հերի՛ք ո՛րքան տառապեցաւ:

Զիղջի եկե՛ք, մեծեր, կեղծիքն հ անօգուտ.
Զի՛ք կրնա՛ր խոյս տալ Աստուծո՛ւ:

Մօ՛ս է, շատ մօ՛տ՝ ժառն ուր առին ծառ անպրտոյ
Պիտի կորստի կըրակին մէջ:

Կուգա՛ն զգեսեղ ես շրջաբախն արիւնքունջ
Այս աշխարհի տրոյններուն:

Մակայն ուրիշ մըն է Աստուծո՛ւ. ես, սոսկ որո՛ս,
Անոր քային ղընդիւնն եմ ըսի:

Պատաստեցի՛ք ուղիներն. լայն քայիք՝ ձաւքան
Այն միւս քան զիս շատօղոնին:

Ըսպտեցա՛յիք կը քերե՛մ ես. ան՝ խընդաբախն,
Որ իր վիշտն կը փողփողէ:

Մըսի՛կ ըրե՛ք. կենդանոյ մերք կը հագնիմ ես,
Որ իմ գօտիս է մաշկեղին:

Մըսաւկըս երբ գոյիներու վրայ պտտեցի շաջուն,
Էն մեծը չի կրնա՛ր փախչիլ:

Մըսի՛կ ըրե՛ք, իմ կերածս է մեղր վայրի.
Ժայռներուն մէջ է իմ փերսակն:

Երբ ձայնս ուղղեմ արիւններուն անօրսպարս,
Կը դանդաջեն քառազգըր:

Հերովիսները կը փախան իմ քիտ խօսիս:
Յառաջընթացն եմ ես Անոր:

Ես ճիշ մըն եմ. ես, մեծութեան որդի, մարդոց
Ես հեզութիւնը կ'առնեմ:

Ես չեմ կրնա՛ր սիրտիլ. միւսին ըսպատեցի՛ք
Յորենահասն է ան. ես՝ հովն:

Անիկա Տերն է. առաքել մըն եմ ես ըսի.
Զոր կը ղըրկէ իր առջեղին:

Ներե՛ն ի՛ր գործն է. ինձ է միւնջ դասապարտը
Այնպէս ինչպէս որ է զըրուած:

Թրգւ. Թ. Ե. Դ.

Ան խաղաղիկ կուգայ, երեսո՛ւ իշու մը փայ.
Իր սրցունքին մէջ կայ ժրպիտ:

Ոսկե՛ն առնի հանդերձներուն ես կ'առնեմ
Յաղթանակի մը զըրգիւններն:
Ես կ'այսպանեմ. ան պիտի սիրէ. ես միտք մ'եմ ըսի.
Ես ձեզի սիրտ մը կ'առնեմ:

Անապատին կուգայ իմ ձայնս. իրն՝ աչքիկն
Որ աշխատանքն է անուշակ:

Աստուծային է իր կոշիկն. ու անարժանս
Թող, ծըննադիր, կապեմ իր խաղն:

Անապատին՝ իմինս. իրենք՝ զիւղերին,
Որոնց շուրջ հաւածին է քոյրերն:
Կ'օրհնէ մանկունքն ան. հիւանդները կը բոլի.
Ան կը մնայ. իսկ մեկն կ'անցնիլի:

Երկու ախոյս երբ ողողեմ մարդերը ես
Յորդանանու ալիքներով,

Կը սըրքաւի նոյննեայն խնջ՝ ձակասներին
Փոշին քարոտ ձաւքաններուն:

Բայց ինձե՛կ վերջ եկողն աշխարհը փըրկուած
Պիտի մկրտէ քոցով հուրով:

Կը մըկրտեմ մարմինը ես, իսկ ան՝ հոգին,
Բարութիւնով եւ յոյսով սուրբ:

Զեռն՝ հեծանցը, ան պիտի սըրքի իր կայն.
Երկինքն էն քայց իր առքարներն:

Զայն կ'առնէ ձայնն իմ խընդոց զերդ որոտմ.
Մինչ իրն առաջ մ'է մեղրակար:

Կարկաջանու երգ մ'է իր ձայնն. իմինս՝ հեղեղ,
Որ կը գոռայ կասաղորհն:

Ես կը մեռնիմ, զի արիւններն կը կըշտարեմ.
Ինձ՝ փառնեղի սիրեց առքոյնն:

Երբ գայ ձակասն հանել հեղուող ջուրին ներքեւ
Մեծ յաղթանակը այդ խոնարհ:

Ռազմից Աստուծոյ աղանի պիտի դառնայ,
Որ մտտ գործէ իր սրտին մէջ:

JEAN AICARD

ՊԱՏՄԱԿԱՆ

ՍԵԼՈՎԱՄԻ ԱՒԱԶԱՆԸ ԵՒ ԱՆՈՐ ՄՕՏ ԳՏՆՈՒՈՂ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՎԱՆՔԵՐԸ

1.— Սելովամբ բառին բացատրությունը.

Հին կտակարանի յունարեն թարգմանութեան և նոր կտակարանի համաձայն. Սելովամբ կը կոչուի երբայեցեքէն Has-Siloah և Siloah, որ անունն է աղբիւրի մը, ջրանցքի մը և աւազանի մը և այն տեղին որ կը գտնուի Երուսաղէմի հարաւը, Թրէքէոնի հովտին մէջ. Ոփալի, Մորիայի և Սիոնի լեւան միջև, մօտ այն տեղին, ուր կեղբորն կը միանայ Եննոմի ջրին: Աւետարանչին կողմէն (Յովհ. Թ. 7) աւելցրուած որ քարգնանի առաջնայ մեկնութիւնը կը հաստատէ թէ պատմական և աւանդական պարագայի մը համաձայն, նոյն բառը կ'արտասանուի եւ որով և կ'ածանցուի salah արմատով, որ կը նշանակէ զրկում եւ յունակի նոյն բառին և արտասանուած զիրը գործածուած է քաղցրածայնութեան համար, և Siloan ձեւը արարները առած են Բիւզանդացիներէն: Մեկնիչներուն մեծագոյն մասը այս մեկնարանութեան մէջ կ'ուզեն տեսնել Աւետարանչին մտադրութիւնը մարգարէական և խորհրդական խմատով մը կապելու այս անունը իր կողմէն պատմութիւնք գէպքի մը: Նոյն բառը տառապէս հասումն (ջրոյ) նշանակելով՝ համագոր է ցրանցի և ցրուիլի, եւ այս անունը տրուած է անոնց ա'յն ժամանակ՝ երբ անոնք շինուած էին աղբիւրին ջուրը զրկելու թաղաւորաց պարագաները ոռոգելու կամ աւազանը լեցնելու: Զրմուղին անունը յետոյ տարածուած է աղբիւրին, աւազանին և տեղին վրայ:

2.— Սելովամի աղբիւրը.— Ընդհանուր ասացուածքով կը հասկցուի Սելովամի ջուրը. Եսայիի Ը. 6 համարին համաձայն, միւսնոյն ժամանակ կը նշանակէ Սելովամի ջուրերուն ընթացքը: Մարգարէն «զջուրն Սելովայ որ գնայ խաղաղ» բռնելով կ'ուզէ

հասկցնել Դաւթի տան պատկերը. իսկ «զջուր գետոյն զհզորն և զյորդ» բռնելով՝ եփրաւը, որ կը ներկայացնէ «Աստրեատանի թաղաւորը և անոր զօրութիւնը»: Սելովամը կոչուած է պարզապէս աղբիւր (Բ. Եզր. Գ. 15), վասնզի Երուսաղէմի միակ աղբիւրն էր, միւսները նշանակուած են քաղաքէն դուրս: Առաջին դարու Հրէաներն ալ միւսնոյն ձեով կը բացատրէին Յովսեփոսի բերնով. «Սելովամը ա'յն անունն է զոր կուտանք աղբիւրին»: Հրեայ պատմագիրը նոյնիսկ կը գտնուանէ «Սելովամը և քաղաքէն դուրս գտնուած աղբիւրները»: Ըստ նոյն պատմիչին, Սելովամը կամ «աղբիւրը» քաղաքին կամ Թրէքէոնի հարաւային ծայրը գտնուելով՝ կը վազէ Տաճարին լեւան եւ վերի քաղաքին միջև: Պատմիչը այս կերպով կը սահմանէ ջրանցքին բերանը՝ ուրկէ դուրս կ'եննեն ջուրերը: Բ. Եզր. Գ. 15 համարին մէջ, աւազանի մերձակայ դրան անունը կը կոչուի «աղբիւրի դուռ», անտարակոյս այս դուռն ա'յն է որ 1897ին Բրոֆ. Blissի հետազոտութեամբ գտնուեցաւ վերի լեւան հարաւ-արեւելեան կողմը: Արարները նոյն տեղը կը կոչեն Այն Սիլուան. միանգամայն նոյն անունը կուտան ա'յն աղբիւրին, ուրկէ ջուրերը կուգան: Հերոնիմոս իր Մասքիի Աւեստանի Մեկնութեան մէջ նոյն աղբիւրը կ'անուանէ «Սելովամի աղբիւր», և տեղը ցոյց կուտայ «յոտս Սիոնի լեւան», այսինքն «ի ստորոտ Մորէայ լեւան»:

3.— Սելովամի ցրուիլը.— Աստուածաշունչը շատ մը մեկնիչներու և հնախօսներու համաձայն, Սելովամի ջուրերուն համար երկու հոսանք կը յիշատակէ.

ա. Բացօդեայ հոսանք մը, որ կեղբոնէն անցնելով՝ Երուսաղէմի կամ Ոփալի արեւելեան բլուրը կը շրջապատէ:

բ. Միւսնոյն բլուրին ժայռի մը մէջ փորուած անցքը, որ կը տանի նոյն ջուրերը հարաւ. արեւմուտք: Առաջինը ջրմուղի պեղումէն յառաջ է, որուն կ'սկիւնարկէ Եսայի Սելովամի «խաղաղ ընթացքը» բացատրութեամբ (Ը. 6). երկրորդով կ'աւանդուի այն աշխատանքին, որով Եղեկիա ջանացած է ջուրի այս հոսանքը ծածկել թշնամիներէն: Երկաթի գործիքներով ժայռերը փորուած և ջրմուղը շին-

ուած է Գեհոնի ջուրերը իրենց ընթացքէն զարձնելու համար:

4. — Սեղովամի աւազանը. — Բ. Եզր. ԺԳ. 15 և Յովհ. Թ. 7. կը յիշատակուի նոյն աւազանը որ ջրանցքէն վազած ջուրերը կը հաւաքէ: Սեղովամի աւազանը մէկ անգամ միայն յիշուած է Հին Կտակարանին մէջ, իր յատուկ անունով: Նեհմի Բ. 14. Գ. 15 համարներուն մէջ կը յիշուին Նեհմիի աղբիւրին զուռը և Սեղովամի աւազանին պատը թագաւորին պարտէզէն և Գաթի քաղաքէն իջնող ստափճաններու մօտ, 1896ին գտնուած գորան հիւսիս-արեւելքէն 60 մէթր հեռի և որ Նեհմիի աղբիւրին զուռն ըլլալու երեւոյթը ունի: Այս նշանները ցոյց կուտան թէ աղբիւրը և աւազանը մեծ ննութիւն մը ունին: Նոյն աւազանին հարաւային կողմը շինուած է անցարգել պատ մը, որ կը տարածուի Ուփալի բլուրին հարաւային ծայրէն մինչև Սիոնի արեւմտեան լեռը. 90 մէթրի չափ: Այս պատը երկուքուկէս մէթր թանձրութիւն ունի. վեց մէթր լայնութեամբ հիման վրայ: Պատին մօտ գրանուած են ուրիշ հաստահիմն կառուցուածքներ՝ թուրքին հաստատութեան ծառայելու համար:

Սեղովամի այն աւազանը, ուր մեր Փրկչին կողմէն ի ծնէ կոյրը զրկուեցաւ, աւանդութեան մը համաձայն, այն տեղն է, ուրկէ ջրմուղը կը վազէ: Հոն կը տեսնուի աւազան մը, որուն պատերը այժմ խարխլած են. երկայնութիւնն է տասնեւհինգ մէթր. լայնութիւնը հինգ. նոյն չափ ալ խորութիւնը: Աւազանի մէջ կը տեսնուին սիւնի բեկորներ: Բնիկները կը կոչեն զայն Birket-Siloan: Բրոք. Bliss 1896ին իր պեղումներու առիթով հոն գտած է մեծ աւազանի մը մնացորդները, որուն մէկ մասն է վերեւ յիշուածը: Գտնուած աւազանը քառակուսի է. հիւսիսէն հարաւ քսան երկու մէթր. արեւելքէն արեւմուտք քսան երեք, բարձրութիւնը հինգ ու կէս: Հիւսիսային կողմը աւազանին մօտ կար մէկ կոնքով (nef) եկեղեցի մը:

1880ին այս ջրմուղին մէջ զիպուածով գտնուած է փլեւիկեան գիրով երբայական արձանագրութիւն մը, որ կը պատմէ այս ջրմուղին պեղումի մասին տեղեկութիւններ: Այս արձանագրութիւնը քանդակ-

ուած է տասն մէթր հեռաւորութեամբ արեւելեան ներսակողման վրայ: Հոս կը գրենք այդ արձանագրութիւնը, Joseph Denbourn-ի Փրանսերէն (R. J. N°. 6. Նոյ. գեկտ. 1881) թարգմանութեան համաձայն հայերէնի վերածելով զայն:

«Պեղումնի վերջ: Եւ անա՛ ի՛նչ որ կը վերաբերի այս պեղումի մասին: Երբ գործաւորները ֆարիասը (pic) կը շարժէին մին միսին յիմաց, երբ քախիսին երկ Կանգուն կը մնար ժայռը պատնէս, կը խուր ձայն մը՝ որով մին միւսը կը կոչէր, վստմի ժայռին մէջ աջ ու ձախ յիսք մը՝ պատնէս և: Եւ պեղումին օրը, գործաւորները կը զարնէին մին միսին յիմաց, ֆարիաս ֆարիասի ղիմ: Զուրերը այն ասին աղբիւրէն վազցին աւազան, գրեթե հազար երկու հարիւր Կանգուն երկացնուեցին: Գործաւորներու զիտուն փայ ժայռին քարձուրիւնը միկ Կանգունի չափ և:»

2. — Սեղովամը Բիւսոնէական ուխտատեղի, եւ անոր եկեղեցին.

Սեղովամի մէջ կատարուած էր ի ծնէ կուրին բժշկութեան հրաշքը ըստ Աւետարանի: Այն օրէն Ժողովրդական դարձան նոյն աւազանի ջրերը և ստացան անոնք բուժիչ զօրութիւն մը՝ հաւատքով մօտեցողներուն համար: Բիւսոնէական առաջին դարերուն իոկ, հոն տակաւին եկեղեցի չհաստատուած, աշաղուրկներ ամէն կողմէ կը գիւմէին բժշկութիւն գտնելու համար. մասնաւորապէս եղիպտոսէն եկողներ կը վկայուի թէ Սեղովամ կ'իջնէին նոյն նպատակաւ: Երուսաղէմի Սոփրոնիոս հայրապետը իր կիրոս և Յովհաննէս մարտիրոսներու վկայարանութեան մէջ կը յիշատակէ թէ նոյն վիաները տեսիլքով մը թեւադրած են Ս. Մինաս Եղիպտացի զօրականը և վերին Եղիպտոսի վանականներէն մին որ Սեղովամի ջուրերուն դիմին աչաց բժշկութեան համար: Ժողովուրդը մեծ հաւատք ունէր այդ ջուրերու մասին, այնպէս որ Տնօրինական Ս. Տեղերը այցելող ուխտաւորներ երբեք զանց չէին ընել Սեղովամը: Ինչպէս որ Ս. Տեղերու վրայ կանուխէն եկեղեցիներ շինուեցան, հոս ալ հին դարերու մէջ կառուցուած կը տեսնուի հոյակապ եկեղեցի մը, որուն կամարներուն տակ կը պաշտառանար Սեղովամի աւազանը: Հնախօսներու կարծիքը

կը տարբերի նոյն եկեղեցիի շինութեան թուականի մասին: Ոմանք կը կարծեն թէ եւզովիա թագուհին շինած է զայն երեսնադէմի պարիսպները շինելուն առթիւ. այլք աւելի կանուխ կը նկատեն նոյնին շինութիւնը. ուղեգիրներ որոշ չեն յիշատակի հիմնադիրը: Երեսնադէմի տօնակարգը, որ վրացիէն ձեռագրի մը մէջ գրանուած և Goussen Գերմանացին հրատարակած է, ունի հետեւեալ ծանօթութիւնը «17 Ապրիլ, ի Սելովամ յիշատակ Վաղենտինոս կայսեր»: Յուլիանոս Ուրացոյէն յետոյ գահակալած էր Վաղենտինոս: Բիւզանդացի հեղինակներ այս վերջինը կը նշկատեն ջերմեռանդ հաւատացեալ մը, որ առջին անգամ հիմնադրած է եկեղեցի մը Սելովամի մէջ (364-375), թերեւ իբր փոխադարձութիւն Յուլիանոսի հրէամիտ ապադիւն ձեռնարկներուն: Վաղենտինոսի հիմնարկութեան յետոյ է որ Յուստիանոս կայսրը նորոգել տուած է նոյն եկեղեցին և գմբէթով մըն ալ զարդարել տրուած է զայն: Շատ կանուխէն Սելովամի ուխտաւորները կը նկարագրեն միայն աւագանը ու անոր վրայ կառուցուած կամարները. 451ին է որ պատմականօրէն կը յիշատակուի այս եկեղեցին: Պատրոս վրացի եպիսկոպոսը, որ կ'ապրէր Ե. դարու կիսուն, անանուն կենսագրին ըսածին նախելով, իր ուխտագնացութեան առթիւ կը այցելէ ուրիշ ուխտատեղիներէ զատ, Սելովամի եկեղեցին, ուրեմն ա՛ն 451ին շինուած էր արդէն: 570ին ուրիշ ուղեգիր մը, Անտոնիոս վկայ, իր ուղեգրութեան մէջ հետեւեալ կերպով կը նկարագրէ Սելովամի եկեղեցին. «Երբ իջանք կամարի մը մօտ, ուր կար քաղաքին մէկ հին դուռը: Հոն կար աղի ջուր մը որուն մէջ ձգած էին երեմիա մարգարէն: Շատ աստիճաններէն իջանք Սելովամի աւագանը, ուր տեսանք գմբէթաւոր պաղլիլքան, որուն տակէն կը բղխէր Սելովամի աղբիւրը. հոն շինուած էին մարմարիոնէ երկու լողարաններ՝ պատով մը բաժնուած, մին արանց և միւսն կանանց համար, որք կը լուացուէին բարեպաշտութեամբ: Այս ջուրերուն մէջ կային զանազան բուժիչ զօրութիւններ և շատ հիւանդներ կ'առողջանային: Անդաստակին առջև կար մարդոյմէ շինուած լայն աւագան մը, ուր ժողովուրդը յաճախակի կը

լուացուէր: Շատ ժամանակ ջուրը աղբիւրէն կը վազէր առատօրէն և կ'երթար Գեթսեմանիի հովիտը՝ որ կը կոչուինաւ Յովսափատ. . . »: Այս խօսքերը բոլորովին համահայն են վերջին տարիներու մէջ կատարուած հնաստական պեղումներուն: 614ին պարսկական յարձակումներու հետեանքով՝ կործանուեցաւ Սելովամի եկեղեցին և այդ պատճառաւ Անտոնիոս վկայէն վերջ այցելող ուղեգիրները մ'ենէ ծանօթութիւն չեն տար նոյն եկեղեցիի մասին. 1896ին միայն Բրօք. Bliss և Dickie իրենց հնագիտական պեղումներով երեան հանելին Սելովամի եկեղեցիին մնացորդներն և վերակազմեցին անոր վաղեմի յատակագիծը: Միջին դարու արար մատենագիրներէն իտիրիս կը յիշատակէ աւետարանական յիշատակը Սելովամի նկատմամբ, մինչ Մուգատտասի 985ին կը պատմէ թէ Սելովամ կ'ոռոգէ ընդարձակ պարտէզներ, որ քաղաքին աղբատներուն անունով վազի կ'զած են. իսկ 1047ին Նասիր-ի-Սոսրով կը հաստատէ որ՝ եթէ մէկը լուացուի Սելովամի մէջ կը բուժուի իր ախտերէն, և կ'աւելցնէ թէ Սելովամի մէջ հաստատուած են զթութեան զանազան յարկեր, ուր կը խնամուին հիւանդները երեսնադէմ քաղաքին ծախքովը. հոն շինուած է նաև հիւանդանոց մը՝ ուր կան թոշակաւոր բժիշկներ:

3. — Սելովամի մօտ գտնուող Հայկական վանքեր.

Հայաստանի նախորարութիւններէն ոմանք, ինչպէս Ս. Տեղերու ալիւայլ կէտերուն վրայ, նոյնպէս Սելովամի մօտ, իբր նուիրական տեղ մը, վանքեր շինած են, հոն պատասպարելու համար այն բազմաթիւ հայ ուխտաւորները, որոնք իրենց հոգեւոր և մարմնաւոր ցուերուն դարմանումին համար կը դիմէին Սելովամի փըրկարար ջուրերուն: Հայք Բիւզանդական տիրապետութեան ժամանակ ունէին շատ վանքեր Սելովամի շրջակաները. տեղական պայմանները կը դիւրացնէին նոյն վանքերու շինութիւնները: Պաղեստինագէտ Glermont-Ganneau կը դիտէ թէ Սելովամի մօտ գտնուող Ալեգզամայի բլուրներուն հին օրերէն մնացած Յերուսական քարայրները վանականներուն կողմէն կը

գործածուէին իբր բնակարան, հերիք է որ մէն մի վանական կարենար իրեն համար ճարել ջրհոր մը և փոքրիկ պարտէզ մը: Վանականներու տեղական բողոքական խումբաւորումներ կը կազմէին միաբանութիւն մը, որ չուտով կ'ունենար իր եկեղեցին. հաւանական է որ այս մտածումը ճիշդ ըլլայ և այդ պատճառաւ է որ Անաստաս վրդ. իր վանօրէից ցուցակովն շատ վանքեր ցոյց կուտայ մեզ Սելովամի մէջ: Ուստի մերժելով նոյն ցուցակին ձեռնմխուած ու կրկնուած անանուն վանքերը, հոս կը գնենք միայն նոյն սրբավայրին մէջ որոշ կերպով յիշուած հետեւեալ չորս վանքերը, որք են.

1.— Նորախանի, մերձ ի գերեզման Եսաւայ մարգարիին, ի նոյն կողմն Չիքնեկաց լեւրին, գոր սցմի ֆակայ եւ սաճիկի.— Սելովամի մօտ էր Եսայի մարգարէին գերեզմանը, ինչպէս կը վկայեն Որոգիկես (P. G. XIII. 881. 1570. 1636) և Հերոնիմոս իր Եսայայի մկնութեան մէջ (in Js. 10. P. L. XXIV. 33) թէ Եսայիի գերեզմանը Սելովամի մօտ էր. և Յայսաւառոյն ալ կը հաստատէ զայն: Քրիստոնէական հնախօսութիւնն ալ վերջին տարիներու մէջ Սելովամի մերձակայ քարայրներու մէջ գրտած է յունարէն արձանագրութիւն մը՝ նուիրուած Եսայի մարգարէին յիշատակին. ուրեմն ճշգրտութիւն մըն է ցուցակագիր վարդապետին Սելովամի հայկական Նորավանքին տեղագրութիւնը:

Նորավանք անուամբ վանք մը ունեցեր ենք նաև Սիւնեաց աշխարհին Վալոց Զոր գաւառին Ամաղու գիւղին մօտ, նոյն յանուն Ս. Փոկասու և յետոյ Ս. Կարապետի և Ս. Ստեփանոսի փոքր եկեղեցիով մը, որուն շուրջ շինուած է մեծ վանք մը Նորախանի կոչուած, ուր Օրպելեանց իշխաններուն և եպիսկոպոսներուն տապալանատունը եղած է. և ան ընդհատներով տեւած է մինչև ԺԶ. դար: Այս վանքին հիմնարկութեան և վերաշինութեան համար պատմիչ Ստեփանոս Օրպելեան ունի ընդարձակ տողեր, որոնցմէ կը հասկցուի թէ վերջ յիշուած եկեղեցիին մէջ շինուած էր գեղեցիկ աւաղան մը այն ջուրէն, որ կը բղկէր սեղանին տակէն, և ամէն կողմէն կուգային ախտամէտք և բորոտներ լուացուիլու և բժշկուիլու համար. (Սխալան, էջ 184-204): Այս պարագան ինձ կը

թելադրէ ըսել թէ հին դարերուն Երուսաղէմ եկող Սիւնեաց գաւառի ուխտաւորները Սելովամ աչքելած ու անոր ջրերէն օգտուած են և վերադառնալով հայրենիք Նորախանի անունով վանք ու եկեղեցի շինած են ի յիշատակ Սելովամի աւաղանի հայկական Նորավանքին: Պատմութենէն յայտնի է որ ինչպէս տօները ու ծխական սովորութիւնները ուխտաւորաց միջոցաւ տարածուած են Երուսաղէմէն դուրս, նոյնպէս Տնօրինական Ս. Տեղերու յիշատակը նոյն միջոցաւ հաստատուած է գաւառաց մէջ:

2.— Խաղայ Երանկոյ վանքն, որ և ի Զորն Յովսափասու, մերձ ի Գերսեւանի.

Խաղ Կարնեցի եպիսկոպոսը, որ տեղապահ էր Մեծն Ներսէսին, կը յիշեն Բիւզանդ և Խորենացի պատմիչները, թէ ինչպէս Հալոց Արշակ Թաղաւորը չտուկաց Խաղին իրաւացի յանդիմանութիւններուն և հրամայեց որ քաջքնն և քարկոծեն նոյն եպիսկոպոսը: Բայց ըստ Խորենացոյն, Խաղի աղջկան տողերն, որ Ապահունեաց նախարարութեան կը վերաբերէին, եպիսկոպոսը քարկոծողները սրով սպաննեցին և ազատելով Խաղը փախան իրենց երկիրը: Ապահունիք կը բնակէին Վանայ ծովին արեւմտեան կողմը, Խաղ եպիսկոպոս ինքն ալ կը վերաբերէր աշտուկան տոհմի մը: Ապահունիք խնամեցած Խաղ եպիսկոպոսն անոր ի յիշատակ կը շինեն վանք մը Սելովամի մօտ: Անաստասի ցուցակին մէջ Ապահունեաց նախարարութեան անունով վանք չէ յիշատակուած, և անկարելի է որ նոյն վաղեմի նախարարութիւնը անմասն մնար Ս. Տեղերուն բարեպաշտական յիշատակներէն. այնպէս կը հաւատանք թէ Խաղի անունով շինուած Սելովամի վանքը կը պատկանի Ապահունեաց նախարարութեան:

3.— Մոկաց վանք. 4.— Զորրոյ վանք Սիւնեաց ի Զորն Յովսափասու: Երուսաղէմի արեւելքը կը գտնուէին Սիւնեաց միւս երեք վանքերը, իսկ Զորրոյը Սելովամի մօտ: Այս բոլոր վանքերը կործանուած են Պարսից և Արաբաց արշաւանքներուն ժամանակ և այլևս չեն վերաշինուած, բայց միջին դարուն, ըստ վկայութեան Արաբացի պատմիչներուն, որքան որ Սելովամի շրջականները այլևս գոյութիւն չունէին

բիւզանդական շրջանի կրօնական կեանքը ու փոնականութիւնը, սակայն և այնպէս բոլորովին չէին ջնջուած կրօնաւորական միաբանութիւնները: Թ. զարու Com-memoratorium Casis Dei կոչուած պաշտօնական յիշատակարանը արձանագրած է Յովսափատու մէջ կոյսեր, մենակեացներ և մատուներ: 985ին Մուզատաէսի կը յիշէիք Սելովամի մէջ կային պարտէզներ, այգիներ և եկեղեցիներ, անտպատականներ ու գերեզմաններ, և կը շեշտէ թէ բոլորովին չէ վերջացած կրօնաւորական կեանքը (Guy le Strange, Palestine under the Moslems, էջ 219): Մինչև ժ.Ֆ. զար տեւած է Սելովամի և շրջակայից վանական կեանքը, այնպէս որ նոյն ատեն ևս պակաս չէին հայ, յոյն և ասորի կրօնաւորներ նոյն տեղւոյն մէջ, ինչպէս որ կը վկայեն յիշատակարանք (Revue Biblique 1919. էջ 493-495): Ուստի կրնանք ըսել թէ այս կողմերու հայ վանականութիւնը, հօրի և սօրի մկրտութիւնը բազմիցս ընդունելէ վերջ, զարձեւ կարողացած է մնալ այս կողմերը, մինչև Խաչակրաց ժամանակ: Ուստի ինձ համար ճիշդ կը թուի երուսաղէմի Ժմկկը. Պատմական հեղինակ Աստուածատուր եպիսկոպոսի սա աղնարկութիւնը թէ (Ա. Հաս. էջ 87) Սելովամի մօտ ընդօրինակուած հայերէն ձեռագիր մը ինքը տեսած է Ս. Յակոբի մատենադարանին մէջ. թէ և չիշատակեր թէ ի՛նչ էր ձեռագիրը և ո՛ր դարուն գրուած, ձեռնհասները կ'անգիտանայր այդ մասին: Այս կերպով ժ.Ֆ. զարը կը փակէ Սելովամի կրօնաւորական կեանքը, ու բայցի աւաղանին ջրոց պարզեւնեւրէն, կը տիրեն հոն ամայութիւն և կրօնական կեանքին բարդուած վիճակի մը մնացորդները:

Այս յօդուածը խմբագրելու առթիւ օգտուած ենք նաև հետեւեալներէն.

1. Diet. Biblique, Vigouroux.

2. Excavation at Jerusalem, 1894-1897.

by Bliss and Dickie.

ՄԿՐՏԻՉ ԵՊՍ. ԱՂԱՒՆՈՒՆԻ

ԿՐԻՒԿԻՈՅ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՆԵՐԸ

Է.

ՍԻՄԷՈՆ Ա. ԶԵԹՈՒՆՅԻ

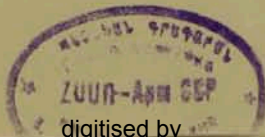
1939 Ապրիլ 7 Էջ. — № 1515

Շատ ցաւալի է որ պատմութեան տեղ պարագութիւն մը կայ մեր առջև: Թերեւս այս պարագութեան զլխաւոր պատճառներէն մէկն է երկրին քաղաքական վիճակը: Կիլիկիա կը հեծնէր ձորապետներու բռնակալութեան ներքեւ: Կաթողիկոսներուն կեանքը տառապանք էր պարզապէս. որովհետեւ իրենց կեանքը կախուած էր այդ ձորապետներու քանհանգիստէն: Հարստահարութեան ծանր ճնշումը թեթեւ չնկու համար՝ կաթողիկոսներ պարտաւոր էին կշտացնել հարստահարիչները մեծ մեծ զոհողութիւններով: Սուլթան Սուլէյման Գամուկի, որ այս միջոցին նրահանց կիլիկիոյ շրջանակն ալ և վերածեց զայն Օսմանեան կայսրութեան մէկ նահանգին (Ազգապատմ., էջ 2259), բարեփոխեց կիլիկիոյ քաղաքական վիճակը, բայց չմեղմացաւ կիլիկիոյ կաթողիկոսներուն տառապանքը, որոնք միշտ ենթարկուած մնացին ձորապետներու հարստահարութեանց մինչև Աջպահաններու շրջանը, և միայն ժթրդ զարուն սկիզբն է որ ջախջախուցաւ ձորապետութիւնը Սիւրի իւրներուն մէջ, իօզանսողութեան ընաշնչումով:

Պատմական տեղեկութիւններու համար առայժմ ստիպուած ենք դռնաւ ինչ ինչ յիշատակարաններով: Ասոց առաջինն է Սոսյ Մաւսոցը(*), որու դատարկ մասերուն վրայ կիլիկիոյ կաթողիկոսներէն սմանք ստորութիւն բրած են իրենց ձեռքով արձանագրել իրենց զահակալութեան թուականները կամ ուրիշներ արձանագրած են զանոնք օրը օրին: Իսկ միւսներն են ձեռագրական յիշատակարաններ, որոնց մէջ կը յիշուին ժամանակակից կաթողիկոսներու անունները:

Այդպիսի յիշատակարանները յառաջ կը բերենք նշուութեամբ, իրենց սղուած և աղճատ ձևին մէջ, առանց հպելու նոյն իսկ քերականական աղաղակոյ սխալներու: Աստիք շատ պերահափօս են իրենց հայերէնով և ցոյց կուտան իրենց հեղինակներուն կարողութեան չափը:

(*) Այս Մաւսոցը, որ կը բովանդակէ եպիսկոպոսական եւ կարողիկոսական ձեռնադրութեանց, ինչպէս նաեւ քաղաւորօրինէի կանոններ, կը ներկայացնէ ԺԴ դարու կիլիկեան գլխաւեալին գեղեցիկ նմանքներէն մէկը: Այս Մաւսոցը Սիւրի կարողիկոսարանին ազատաւ սրբութիւններէն մէկն է, որ կը պանուի Վեն. Սահակ Բ. Կարողիկոսին իմ Դ՝ Հայեպ:

Սիմէոն Ա. ի գահակալութեան արձանագրութիւնը.

— «Նուաստ Սիմէոն Կրկիս. Զեքունցի, նստայ յարոտ. հայրապետութեան ի Սիս Բաղամ, ԹՎին Հայոց 22Ը. Ապրիլ է. արմ ԲԾ. Թի »:

Իսկ Զեապարական յիշատակարաններուն առաջինն է.

— «Աձ. արմնէ գլխաբունց Արքայազնն որ եղիր հող խր եղբարն հոգոյն Հրեշտակապետացն, Հողն ի Յամկակի հողին կէսն, առաջի այս վկայից Տէր Սիմիոն կրդոսին. Վարդան երեց, Ալեքան իրեց: — Ես Յովնաննէս յիւրեցս որ գրուի(թ)ս գրեցի: 22Ը:

Ես Տէր. Սիմիոն կրդոս. որ առի եզ մն խտրական (սր.?) Հրեշտակապետացն: ամեն» (*):

Երկրորդն է Զեապար Առնաբան մը, սեփական Զմեկածագի Յաղթուի գիւղի եկեղեցւոյն, գրուած 22 — 1541ին, Խարտիշարի Ս. Կարապետ վանքին մէջ, Յովսէփ Կարապետ մը ձեռքով, « ի հայրապետութեան Վարդապետացայ Սուրբ Էջմիածնայ Տեառն Գրիգորիսի, եւ միւս հայրապետութեան Սիսայ Տէր Սիմէոնի» (Թորոս Աղբար, Բ. էջ 364):

Երրորդն է Զեթունի Ս. Յակոբ եկեղեցւոյ (Հինուած 1847ին) որմին վրայ պաշտօնաւոր արձանագրութիւն մը.

— «Շինեցաւ. սահմար ի քվին Հյո. ԶՂ. Դ. (=1545) ի հուլիսեան (= հայրապետութեան) Տճ. Սիմէոն կրդոս. (=կարդոյիկոսին), Ի բռնակալութե. Տանկաց Սուլիման Խոնդարիսին. զոր ի ճարձէ կարճանեալ էր, նոր նորոգեց ձեռամբ մզեսի Գարիբեդ» (Սիսուան, էջ 537):

Ը.

ՂԱԶԱՐ ԶԵԹՈՒՆՅԻ

1545 — թ. 1547

Սոյո Մաշտոցին մէջ Ղազար կիմ. այսպէս արձանագրած է իր գահակալութեան թուականը.

— «Նուաստ, Ղազար կրդիս. եկրորդ Զեքունցի, նստայ յարոտ հայրապետութե. ի Սիս Բաղամին, որ եմ հաւերգրուողի Սիմէոն կրդիսին, քվին Հայոց 22Ը. Դ. (=1545). յիւրեցի յաղաթս ձեռն:

Ահա՛ մեր ձեռք հասած բոլոր տեղեկութիւնը թէ Ղազար՝ Զեթունցի երկրորդ կաթողիկոսն է Կիրիկիոյ Աթոռին վրայ, թէ հօրեղբորորդին է իր նախորդ Սիմէոն կաթողիկոսին: Երկու տարի տեւած է Ղազարին կաթողիկոսութիւնը եւ ըստ Ալիշանի տեղեկութեան, թաղուած է Ֆոնսոս (Սիսուան, էջ 537):

Զեթուն երեք կաթողիկոս տուած է Կիրիկիոյ աթոռին, Սիմէոն Ա., Ղազար եւ Խաչատուր Բ.

(*) Զեապար ԳԱՆԶԱՐԱՆԵ մը, նուիրուած Ա. Յակոբի Մասեմարանին, Հայկացի Առաջնորդական Փախանոց հանգուցեալ Տ. Յարութիւն Քնյ. Եսպետանի կողմէն, եւ դեռ չէ մտած Մասեմարանին քնդհանուր քուսմամարին մէջ: Գանձարանս չունի գրչութեան քուսկան, բայց նորոգուած է ՌԻԳ — 1605ին, Յովոր արեղայի մը ձեռքով:

(Հմտ. Սիսուան, էջ 186), վերջինը պիտի տեսնենք քիչ ետքը: Օրմանեան երեք Զեթունցիներուն գրեթէ իրարու հասէ կաթողիկոսանալուն երեւոյթը կ'առէ մեկնել սա ենթադրութեամբ որ իրրե թէ Սեպիք տկարացած ըլլան այս միջոցին եւ քնդհակառակն Զեթուն գորացած, Կիրիկիոյ մնացորդ հայ իշխաններուն հո'ն ամբողջ ունեւն հետեանքով՝ 1415ին, եւ զիսկ կուտայ թէ Ղազարին յաջորդը, Թորոս Ա.՝ Սեպիք ըլլալուն համար բռնադատուեցաւ քաջուհու իր աթոռէն, իսկ անոր յաջորդ Խաչատուր Ա. Զօրիկ. իրրե թէ Զեթունցի ըլլալուն համար կաթողիկոսացաւ Զեթունցիներու պաշտօնաւորութեամբ (Աղապարան, էջ 2259):

Բաւական սրամիտ մեկնութիւն մըն է ապիկա, բայց ըստ միւր զմուտք է համաձայնեցնել զայն պատմութեան. մա'նաւանդ Զօրիկի Զեթունցի ըլլալուն փառք քաղել իր հայրենակիցիներուն պաշտօնաւորութենէն, պատմական չի թուիր մեզ. վասն զի Զօրիկի մասին մեզի հասած տեղեկութիւններու մէջ ունի յիշատակութիւն չկայ թէ ան Զեթունցի եղած ըլլայ. քնդհակառակը Զօրիկ իր արժանիքով կաթողիկոս եղած է «ընտրութեամբն Առաւմոյս», ինչպէս որ պիտի տեսնենք քիչ ետքը:

Թ.

ԹՈՐՈՍ Ա. ՍՍԵՅԻ

1548, Փետր. 12 ԳԾ. — թ. 1550 (?)

Թորոս Ա. կուռած է նաեւ Թեղորոս եւ նոյն իսկ Թոռան, փաղաքական անուն մը, հաւանաբար իր քահանայութենէն մնացած: Թորոս Ա. բնիկ Սեպիք է, Մայսնեց տունէն, նախապէս կանամբի քահանայ, յետոյ շուշուակ, մտած է վանք եւ հեղոհեալ յառաջանալով՝ բարձրացած է մինչեւ կաթողիկոսութիւն:

Թորոս Ա., հետեւելով իր նախորդներու օրինակին, իր իսկ ձեռքով արձանագրած է իր գահակալութեան թուականը Սոյո Մաշտոցին մէջ այսպէս.

— «Ի նուաստ ի Թորոս կրդիկոս. (այսպիսի կարմով) Սոյոյն նրաստ յարոտ հուլիս. (= հայրապետութեան) ի քրկիս (= քուսկանին) Հայոց 22Ը. Դ. (=1548) Փետրարի 12. արմ Դ. ՇԵՐԻ» (էջ 136):

Թորոս Ա., ինչպէս կ'երեւի, իր տոհմին ազդեցութեան շնորհիւ յառաջացած է արագօրէն եւ բարձրացած՝ կաթողիկոսական աթոռ, առանց ունենալ այդ բարձրացումին համապատասխանող մասնորոշական արժէքը եւ իր աստիճանին պահանջած պատկառանքը, ինչ որ կը ջայտէ մանրագէտի մը նկարագրութենէն:

Թորոս Ա., ամուսնացած զաւակ մը ունի Մանէս անունով, որ իր առաջին կինը կորսնցնելէ ետքը, երկրորդ անգամ կը պատկուի կոյսի մը հետ, փոխանակ այրիի, իր կաթողի-

կոս հօր արտօնութեամբ, հակառակ տիրող սո-
վորութեան, որուն խիստ պահպանութեան հա-
մար կ'երևի թէ շատ նախանձախնդիր եղած են
ժամանակին. այնպէս որ Զեթունի առաջնորդ
կարապետ վարդապետ (= եպիսկոպոս) կը հա-
մարձակի այդ պատճառով կշտամբել Թորոս կա-
թողիկոսը: Զեթունի առաջնորդին այս համարձա-
կութիւնը ցոյց կուտայ թէ Թորոս Ա. իր գլխին
և ատարհանին մարդը չէր, և ասոր համար կ'են-
թարկուէ եպիսկոպոս մը կշտամբանքին, ինչ որ
սակի կուտայ նոյն իսկ նուաստացուցիչ զրոյցի
մը, իրբն թէ Թորոսին վեղարն ալ առնուած
ըլլայ: Ամէն պարագայի մէջ, Թորոս կ'իզ-
գայրաւորուած այս կշտամբանքէն, կը թողու-
կաթողիկոսական աթոռը և կը քաշուի Լեոնրեղ
(Թեւրթրէն Լմբեր), զոր շինել տուած էր Մեծն
Լեոն: Բերդը ունէր երկու եկեղեցի, Ա. վասիլ,
(այս միջոցին աւերակ) և Ա. Յովհաննէս: Այս
երկու մասամբ կանգուն էր գեռ ժըրդ զարուն,
և կ'երևի սեփականութիւնը եղած էր Մայսնեց
առնմին, իրեն հօրոյ: Թորոս Ա. Լեոնրեղի մէջ
անցուց իր կեանքին մնացածը, հոն վախճանե-
ցաւ և թաղուեցաւ հոն, Ա. Յովհաննէս եկեղե-
ցոյն հարաւային որմին տակը, և այս եկեղե-
ցոյն նորոգութեան ատեն (1553) ներս առնուե-
ցաւ իր գերեզմանը (Սխում, էջ 534 և 536):

Թորոս Ա. ի Լեոնրեղ քաշուելուն, ինչպէս
նաեւ մահուան թուականը յայտնի չէ. բայց
յայտնի է որ շատ կարճ եղած է իր կաթողիկո-
սութիւնը: Յաջորդ հատուածին մէջ պիտի աշ-
խատինք ճշգիւ իր մահուան թուականը:

Ժ.

ԽԱՉԱՏԱՌԻ Ա. ՉՈՐԻԿ

1550/1 — ≈ 1560

ձգնազգեսց կաթողիկոս մը եղած է խաչա-
տուր Ա., որուն աթոռակալութեան թուականը
չենք գիտեր: Իր վախճանումին թուականն ալ
պիտի չգիտնայինք, եթէ իր յաջորդը, խաչա-
տուր Բ., իր իսկ ձեռքով արձանագրած չ'ըլլար
իր կաթողիկոսութեան թուականը Սոյ Մաշտո-
ցին մէջ, 1560 փետ. 16, որմէ կը հետեցնենք
թէ Չորիկը վախճանած պիտի ըլլայ, հաւանա-
բար նոյն տարեոյն սկիզբները:

Խաչատուր Ա. թէև ճգնաւոր, բայց ուսեալ,
քաջաքարոյ հոյութեամբ մը եղած է, և հաւա-
նաբար իր ճգնաւորի միխտափայտութեամբն է որ
չէ ուզած իր գահակալութեան թուականը ար-
ձանագրել Սոյ Մաշտոցին մէջ, շեղելով իր նա-
խորդներէն օրինակէն:

Օրմանեան, ինչպէս տեսանք վերեւ, կ'են-
թարկէր թէ Չորիկ Զեթունցի եղած պիտի ըլ-
լայ, և հետեւաբար Զեթունցիներու պաշտպա-
նութեամբ գահակալած՝ Թորոս Ա. ը գահազրկե-
ւէ ետքը: Թերեւ այս ենթադրութիւնը հիմնուած

է Զեթունի առաջնորդ կարապետ վարդ. ին Թորո-
սի ուղղած կշտամբանքին վրայ, ինչպէս որ
կանխեցինք դիտել տալ, բայց պատմական ռե-
նշան չկայ որ կարենայ արգարացնել այդ են-
թադրութիւնը:

Յայտնի կ'երևի թէ Թորոս Ա. մէկ կամ երկու
տարիէն աւելի չկրցաւ շարունակել իր պաշտո-
նը և քաշուեցաւ Լեոնրեղ. իր մահն ալ չու-
շացաւ, քանի որ 1553ին, Լեոնրեղի Ա. Յով-
հաննէս եկեղեցւոյն նորոգութեան ատեն իր գե-
րեզմանին ներս առնուիլը պատմական ատու-
գութիւն մըն է. հետեւաբար, եթէ այնպէս են-
թադրենք որ Թորոս Ա. վախճանած ըլլայ 1550/1,
Չորիկը իրեն յաջորդած պիտի ըլլայ նոյն տա-
րին: Դարանալցին, որ հետաքրքրական բաներ
կը պատմէ Չորիկի մասին, թուական մը կը յի-
շէ, Ռիկ (= 1578), աշխարհկեամբ անոր կաթողի-
կոսութեան, թուական մը սակայն, որ դուրս կը
մնայ թէ՛ Չորիկին անորոշ և թէ՛ իր յաջորդին
կաթողիկոսութեան որոշ և ստոյգ տարիներէն:
Եթէ, իրբն զրչի սխալ, Ռիկն հանենք ինչ, կը
մնայ Ռ. (= 1551), որ բոլորովին կը համապատա-
խանէ 1550/1 ին, և որը ենթադրաբար նշանա-
կեցինք իրբն սկիզբ Չորիկի կաթողիկոսութեան:
Դարանալցիի տուած թուականին վրայ իրաւամբ
կ'ընենք այս սրբագրութիւնը, որովհետեւ թուա-
կաններու ճշգրտութեան կողմէն շատ նախանձա-
խնդիր չէ Դարանալցին իրբն պատմագիրը:

Թորոս Ա. ի և Խաչատուր Ա. ի թուականնե-
րուն մասին այնչափ առ այժմ:

Դատով Չորիկի պատմութեան, ասոր միակ
աղբիւրն է Դարանալցին, որ կը նկարագրէ-
զայն, իրբն «այլ մի առաքինի և հեղուքեամբ
լի, անկեր ու անխռմ», կերպարանքով գծուծ,
խարաղնազգեսց, փառքերը ասեցող, և այնքան
խտակրած որ Չորիկ կոչած են զինքն: Չորիկ
կամ Չորիկ կը նշանակէ չոր, չորցած, ցուց լինաւ,
անշուշտ իրբն արդիւնք իր ճգնաւորական կեան-
քին: Ասիկա ճշմտութեամբն Աստուծոյ կաթո-
ղիկոս եղաւ, շատ բարի գործեր կատարեց, քաջ
հովիւի անունը թողուց իր ետէն. որովհետեւ
հետիտուն կը չըլէր, կոշիկի սեղ չարութիւն կը հագ-
նէր, ևս ռամիկ ժողովուրդին վրայ ահ ձգելու
համար իր եպիսկոպոսներն ու եկեղեցականները
կամ սպասաւորները ձի կը նստեցնէր, իսկ ինքն
իրբն սուրճանդակ անոնց առջեւն կը քալէր
մտրալիկի պէս:

Դարանալցին մէկ կողմէն հիացումի և ծաղ-
րանքի արժանի կը գտնէ Չորիկի կենցաղը, միւս
կողմէն ալ կը զրուստէ զայն, իրբն տղար խա-
նարհութեան և հեղութեան, և կ'ընէ թէ ժա-
նանակ մը բոլոր ձայնատաննայց աշխարհը լու-
սաւորեց ու պայծառացուց ան՝ արեւի պէս, իր
անձանձիր չըջագայտութեամբ: Չորիկի կենցաղին
մանրագէտները, կ'ըսէ, մինչև հիմայ կը պատ-
մուին ժողովուրդին մէջ, ականատեսներու և ա-
նոր հետ չըջողներու կողմէն:

Դարանալցի այդ մանրագէտներէն երկուքը
գրի առած է:

Ա. — Անդամ մը, կը քալէր ան իր սպասաւորներուն (հետեորդներուն) առջևէն, ամէնքն ալ ձիերուն վրայ, չքացած գեղեցիկ հագուստներով, երբ կը մօտենան գիւղին, Չորիկ կը վազէ լուր տալու գիւղացիներուն թէ «կաթողիկոս է գալիս»։ Բոլոր գիւղացիք կը փութան հետեւիլ իրեն՝ կաթողիկոսը գիմաւորելու համար, բայց երբ կը մօտենան շքախումբին, չեն ձանշնար կաթողիկոսը, կը չուարին թէ անոնց ո՛ր մէկը ողջունեն և օրհնութիւնը խնդրեն իրրեւ կաթողիկոս. ձիաւորներ մասնանիշ կ'ընեն Չորիկը, խեղճ գիւղացիք աւելի ևս շփոթի կը մատնուին, բայց անոնց գլխաւորներէն մէկը, ձանձրացած այս շփոթութենէն, կը համարձակի իր խօսքը ուղղել շքեղ ձիաւորներուն և կը պատարակէ զանոնք, ըսելով. «Եթէ այն է ձեր մեծաւորը, դուք ի՞նչ էք ուրեմն»։ Աշխարհականի մը այս գիտողութենէն շատ կ'ամչնան անոնք, ոմանք կը զղջան և կը թողուն ձիարօծութիւնը եւ խենէշ հագուստները. ոմանք ալ, իրենց ամօթէն չեն կենար հոն և կը վերադառնան իրենց տեղերը։

Բ. — Դարձեալ ուրիշ գիւղ մը կ'երթայ Չորիկ իր շքախումբով և յառաջ վազելով կը հասնի քահանային տունը, և կ'աւետէ կաթողիկոսին գալը։ Քահանայն քացակայ է առնէն. միայն երէցիկներ և մայր տունն են, որ յանկարծակի կուգան, և կ'սկսին անմիջապէս տուն տեղ շտկել, և ներքնաց (միտակ) մըն ալ աւետարելին կուտան, ըսելով. «Մահտի, Աստուծոյ սիրուն, քիչ մը օգնէ մեզի, առ ասիկա, դուք տար և թօթուէ փռչին»։ Չորիկ անմիջապէս կը կատարէ չուարած կիներուն խնդիրքը, և յետոյ գիւղացիները ժողովելով կը փութայ կաթողիկոսը գիմաւորելու։ Գիւղացիք կը մօտենան շքա-

խումբին, չեն ձանշնար կաթողիկոսը, կը շփոթին և չեն գիտեր թէ ձիաւորներէն ո՛ր մէկը ողջունեն իրրեւ կաթողիկոս, և երբ այս շփոթեմէն մէջ գիւղ կը հասնին և կը մտնեն քահանային տունը, կը տեսնեն որ այն շքեղ ձիաւորներ, վար իջնելով իրենց ձիերէն, կը ծառայեն Չորիկին, անոր շարուխին խրացքը կը քահեն և կը նստեցնեն զինքը պատուոյ տեղը։ Երէցիկներ և մայրը կը քստմնին՝ հասկնալով որ իրենց միեւեբ թօթուող «մանետի» նայն ինքն կաթողիկոսն է եղեր։

Ստուգիւ չափազանց ձիծաղելի և գրեթէ անհաւատալի կը թուին այս պատմութիւններ առաջին ակնարկով, բայց ատենք պայծառ լոյս մը կը սփռեն ժջրդ դարու եկեղեցականներուն կենցաղին վրայ. եկեղեցականութիւն մը, որ պնճանքի և պաճուհանքի զակատեր է, մօտնալով հոգեւորականի վայել պարզ կենցաղին պայմաններն ու պահանջները և հոգեւոր հովուին պարտաւորութիւնները, խտտեցուն Չորիկ, ինչպէս կ'երևի, իր եկեղեցականներուն անխայել կենցաղը պատարակել կուտայ գեղջուկներուն, ամէնէն ազգու զստերը տալու համար անոնց։

Կաթողիկոսի մը վարչական ու յարաբերական գործերուն պատմութիւնն տեղ, որոնք քացարձակապէս կը պակսին մեզի, ահա շատ հեռաքրքրական պատկեր մը անոր ներքին կիանքէն, անոր հոգեւոր հովուի գործունէութենէն, անոր շարքաշ և ճշնադրեցիկ կենցաղէն, «որոյ յիշատակն օրհնութեամբ կոչցի» (Գր. Գաւառագլի, Ժամանակագրութիւն, էջ 316-318)։

Բ. Ե.

Յ Ա Ռ Ը

Դիշերն ինձի տըրեցուց իմ աղուոր ցաւս քարի,
Քոյրս եր ան շունի պէս հաւատարիմ, օրեւի
Ի վեր, ձայնի մը նընամ որ քո հոգիդ կ'օրօրե.
Կրակի պէս միշտ որ անգամ մը փտեղի վերջ կ'այցի...

Անոր համար ես տունց մտելով ձրազը պրպղում
Քնացի եի. (մտքին միջ ցաւը կարծես աւելի
Կը խորունկնայ) և ինչպէս խորհրդաւոր հայելի՝
Ես անոր միջ նայեցայ զսնկով սիրքս անհուն...

Զգալի որ իմ եր ան տեղեկն շատ, անուրեղն
Ու սերին իսկ տեղի, հոգւոյս տրիւրը գուցի
Անոր մրտայ անհրեկ օր մը պայպի քոյսած է...

Եւ իր մտքերը քիտեղ իմ արջու վրայ կը հնչեն,
Երբ տեղեկ օր քիչ առ քիչ պատմելու շուն կը հիստի,
Ու քոյս և միշտ իմ խորունկ, իմ աղուոր ցաւս քարի...

Գանիրէ

ԱՐՄԷՆ ԵՐԿԱԹ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՔԱՂՈՒԱԾՆԵՐ

Revue des Études Juives Հանդէսին, յրնթացս 50 տարեկերու (1880-1905), 1-100 թիւերուն մէջ ինչ որ յիշատակուած է Հայոց մասին՝ կուտանք մեր հետաքրքիր ընթերցողներուն հրէական այդ Հանդէսը կը շարունակուի մինչեւ այսօր:

Ե. Ե. Դ.

Թիւ 15 (1884)

Hildt «Հրեաները հոմիական կարծիքի մտքէն եւ մտահանգրութեան մէջ» յօդուածէն.

«Ձեռք տեսներ միթէ որ մեր թուականէն հինգ վեց դար առաջ՝ Յոյները կ'ընդունին Հայաստանի, Ասորիքի, Փոսիպիոյ եւ Պարսկաստանի գրոյմը, եւ այդ չփոփոխուած միայն կ'եղանակաւորուին գերիվերոյ ոգիներու վարդապետութիւնները, այլ եւ սամիկին կրօնական արարմունքները (pratiques) մինչդեռ հոռմէական միտքը, թէ իսկ ներկայացուի Լուկուլլոսի եւ Կիկերոնի մշակուած իմացականութիւններովը, չունի տեսական իւրացում միայդ դիւրութիւնը:

«Հոռմի 693 տարւոյն (61 Ն.Ք.) սեպտ. 28-29ին էր որ քաղաքին մէջ տեղի ունեցաւ չքախտամբ հանդէսը Պոմպէոսի՝ որ յաղթողն էր հղած արեւելեան ազգերու: Այդ պատիւն իրեն ընծանող հրովարտակը կը թուարկէր Ասիան, Պոնտոսը, Կիլիկիան, Պոփիլագոնիան, Կապադովիան, Կրետէն, Ասորիքն, Հրէաստանն, Հայաստանն ու ծովահէնները, յիշատակելով նաեւ Միհրդատու Տիգրան թագաւորները, որոնց իշխանութիւնը, ինչպէս Փրատախը, յաղթականին կառքին ետեւէն կը ձաղուէր յանձինս աւանոց որդիներուն. բայց չէր յիշուիր Արիստորուդի անունը՝ որուն Հիւրկանոսի հետ ունեցած կռիւներուն չնորհիւ Պոմպէոս զբաւեւած էր երեսուզէմը:

«Հրեաները հազիւ կը նշմարուէին, թէ եւ իրենց թագաւորը (Արիստորուդ) կը գրտնուէր այդ յաղթական չքախտամբին մէջ: Եփրատի ափունքներէն Կրսսի Տիգրանի նկատմամբ հարաւ հայեհեմ աւելի կը դիտուէին Պոնտոսի պարտականները եւ անոնց մէջ՝ միաձի ճողոպրումով փախչող Միհրդատի նկարէն պատկերը ուրիշ պատկերի մը հետ՝ ուր իր մահովը այդ ձաղանքէն գերծ մնա-

ցած թագաւորն՝ իր ազդիկներու զիականութուն միջեւ կը փչէր իր վերջին շունչը: (էջ 14,15):

Թիւ 16 (1884)

Neubauerի հրատարակած «Թափառական Հրեայի զրոյցը» գործին տոթիւ՝ մասնաւոր գրախօսականով մը՝ Հանդէսին խմբագրապետներէն մին (Isidore Loeb) հետեւեալը կը գրէ, զոր կը գնենք համառօտիւ:

«Թափառական Հրեային զրոյցը նոյնը կը մնայ միշտ՝ ինչպէս որ կը ներկայացուի Gaston Parisի հետաւից յօդուածովը (Համարագիտական կրօնական գիտութեանց, Հատոր Ե. էջ 498): Զրոյցը շատ նոր է իր այժմու ձեւին մէջ: Առաջին Թափառական Հրեան, եթէ ուզուի, Կայէնն է: Դուրանն ալ կը ճանչնայ յաւիտեական ճամբորդ մը՝ Սամիրին՝ որ ոսկի հորթը չինեց: Սամիրի զրոյցը հրէական ծագում ունի հաւանաբար . . . Ամենէն հին զրոյցը՝ ուր հրեայ մը կ'երևի իբրեւ անմեղ վկան Յիսուսի չարչարանքներուն՝ թերեւ իտալական այն զրոյցն է՝ որուն համաձայն Մադոնա անուն հրեայ մը, Պաշի ձամբուն վրայ, երկաթէ ձեռնոցով ապտակ մը զարկած ըլլալուն համար Յիսուսի, դատապարտուեցաւ ստորերկրեայ տեղ մը ապրելու, սիւնի մը շուրջը դառնալով մշտնջենապէս: Բայց աս ալ տակաւին Թափառական Հրեան չէ: Առաջին անգամ Յիսուսի չարչարանքներուն հոշակաւոր վկան կ'երևի Mathieu Parisի աւանդած պատմուածքին մէջ, զոր պատմիչը 1228ին Հայաստանէն Սեղիկա եկող արքեպիսկոպոսի մը բերնէն կը քաղէ ուղղակի: Նայելով այդ պատմուածքին՝ հեթանոս մը, Պոնտիոս Պիղատոսի տգարանքին Կարտափիլոս անուն դռնապանը, բոռնցքով զարկած էր Յիսուսի, երբ հրեաներն ընդ քարը կը տանէին դայն, եւ ըսած էր անոր, Քիչ մը չուտ քաղէ. եւ Յիսուս պատասխանած էր իրեն. Ես կ'երթամ, բայց դուն պիտի մընտս մինչեւ որ գամ: Կարտափիլոս յետոյ զգլալով՝ մկրտուած էր Յովսէփ անունով. հիմա սուրբ մարդ մըն էր ան, ու կը բընակիր Հայաստանի մէջ. կ'երկատասարդանար հարիւր տարին անգամ մը, եւ մեռնելու համար Յիսուսի դարձին կ'սպասէր . . . : Ժէ՛ դարուն սկիզբները՝ Գերմանիոյ մէջ ծնունդ առաւ Թափառական Հրեայի բուն զրոյցը: 1602ին երեւցաւ Համառօտ Պատմա-

Դէնք Ահապերոս անուն հրեայի մը, որ ականատես եղած էր Յիսուսի խաչելութեան, և որ Համբուրգի մէջ, 1547ին, պատմած էր իր պատմութիւնը բողոքական եպիսկոպոսի մը: Ըստ իր պատմութեան, կօշկակար էր երուսաղէմի մէջ, և ինքը վճռած էր Յիսուսը՝ երբ ան ուղեց իր առնին առջև հանգչիլ, խաչի ձամբուն վերայ, և Յիսուս ըսած էր իրեն, Պիտի քալես մինչև վերջին գատաստանին օրը: — Այդ օրէն ի վեր Ահապերոս կը թափառէր երկրի վրայ՝ առանց տեղ մը կանգ առնելու, և չէր կրնար մնալ ինչ: Ան կը խօսէր ամէն լեզու. բարի էր՝ բայց ախուր, ու խնդալը չէր տեսնուած երբեք. և երբ զբամ տրուէր իրեն՝ աղքատներուն կը բաշխէր զայն: Թափառական Հրեայի զրոյցը 1604ին անցաւ Յորանս, և Փարիզի փաստարան մը հրապարակեց զայն քաղաքին մէջ. յետոյ եւրոպական բոլոր քաղաքներու մէջ տարածուեցաւ այն զրոյցը՝ [զոր առաջին անգամ հայ տրիպոլիտոս մը Հայաստանէն քերտ Անգլիա:] (էջ 306-308)

Թիւ 28 (1887)

Հրեայ գրագէտ մը՝ Sacher-Masoch՝ Կալիցիոյ հրեական արտոններու վրայ բանաստեղծութիւն կը պատմէ.

«1851ին, հօրեղբորս հետ դացի տեսնել Սատաղեօրայի Լիբման անուն Զատիկը (հրեայ ժողովրդագետ), և առիթ ունեցայ մօտէն ճանչնալու այդ հրաշագործ մարդը, ինչպէս նաև Հասթիլմները: Հօրեղբայրս բժիշկ էր, և շատ սկիզբով, այնուամենայնիւ չափով մը հաւատ կ'ընծայէր Զատիկին արտակարգ յատկութիւններուն, և ամենուրեք պաշտպան կը հանդիսանար անոր: Այն օրերուն՝ Սատաղեօրան փոքրիկ քաղաք մըն էր, ուր սիայն Հրեաներու Հայեր կը բնակէին... Զատիկին մօտ բախտ նայիլ տալու կամ բժշկուելու համար եկող բազմութեան մէջ կար նաև հայունի մը: (էջ CXLIX, CLI)

Նոյն Թիւին մէջ

Հանդէսին խմբագրապետը՝ զոր վերը յիշեցինք՝ R. von Erckertի «Կոլիկուս և իր ժողովուրդները» գործին գրախօսականն ընելու առթիւ՝ մէջ կը բերէ հեղինակին սա կարծիքները.

«Կասպից ծովուն վրայ կը գտնուին

Թաթարները, Կուսկիները (ուրիշ Թաթարացի մը). Տատերը և Տալիշները, երկուքն ալ իրանական ցեղէ: Տատերը (որոնց թիւը 90000 է) հրէական որոշ տիպ ունին. կը ճանչցուն իրրև հրեաներ, և իրենց լեզուն ալ երբայեցեքէն կը կոչուի: Կը կարծուի թէ անոնք խառնուրդ մըն են Պարսիկներէ և Հայերի... Մարդարանական այլ և այլ չափումներու (mensuration) շնորհիւ՝ հեղինակը սա եզրակացութեան կը հասնի՝ թէ աշխիւ տիպերը դասաւորելու համար՝ Կոլիկուսան ժողովուրդներու զոյնը պէտք էր ղեկի Հայերը, և անոնց ետեւէն հրեաները. իսկ եթէ նկատի առնենք զէմքի և քիթի լայնութիւնները՝ որոնք աշխիւ տիպի ճշմարիտ նշաններ են, առաջ Հրեաները կուգան և յետոյ միայն Հայերը: (էջ 302-303)

Թիւ 37 (1889)

James Darmesteter իր «Պահլավի ղևադիւնէր հիւնդեսան վերաբերմամբ» յօդուածին Բ. մասին մէջ կը գրէ.

«Արիվէստը ար Սասի արդէն իսկ գիտել տուած էր՝ թէ Սպահանի հրէական գաղութին կարծեցեալ վաղնջականութեան պէտք էր շատ բան պահեսցնել: Մովսէս խորհնացիի մէկ հատուածէն կը հասկցուի որ՝ Հրեաները Սպահանի մէջ հաստատուած են Շապուհ Բ.ի Հայաստանը նուաճելէն ետքը: Արտաշատի առումէն վերջն է որ՝ ան Սպահան փոխադրեց վանի Հրեաները(*)։ Տիգրան թագաւորի օրով, Քրիստոսէ իբր 40 տարիներ առաջ, Բարգապրան անուն հրեայ զօրավորը Պաղեստինի Մաշիւրաքէն (ըստ խորհնացիի քաղաք Մարիսացոյց) տեղահանելով փոխադրած էր զանոնք(**):

(*) «Իբր. Գ. լիւ Ահա այդ հատուածին բառացի թարգմանութիւնը, զոր կը պարտիմ կարելի. «Այն ատեն Շապուհէն հրաման եկաւ՝ (Հայաստանի) բոլոր քաղաքներն ու բերդերը քանդելու, և գերի տանելու այն հրեաները... որ վան կը բնակէին Տոպոպ աւանին մէջ, և որոնք Բարգապրան Ռաշուհիի ձեռքով հոս բերուած էին Տիգրանի օրով: Շապուհ Սպահանի մէջ բնակեցուց զանոնք — Տոպը Պաղեստինի Տոպիլիսն է՝ որ վանայ լիւն (Tospitis lacus) արեւելեան ափունքին վրայ շինուած էր, վասպուրական կոչուած հազիկան նահանգին մէջ» (Ճանօթութիւն կարելի):

(**) Այս ամբողջ պատմութիւնը յերիւրուած է Յովսէփոսի գրուածներէն, Հնախօսութիւն ԺԴ, ԺԳ, և Յաղագս պատեալովն Հելլից Ա. ԺԳ (Կարեէր):

«Հայ պատմագրին սոյն երկու տուեալներէն առաջինին համաձայն՝ Հայաստանի հրեաները Ապահան կը փոխադրուին. իսկ երկրորդով՝ Հայաստանի հրեաներուն ծագումն է որ կը պատմուի. այս վերջինը սակայն արժէք մը չունի: Մովսէսի պատմութիւնը, ինչպէս ղիտել կուտայ միւլի Կարիէր, յանգուզն հայացումն է (arménisation)՝ Հիւրկանոսի օրով Բակուրի և Պարթեւներուն ղէպի Պաղեսափն արշաւելու պարագաներուն, ըստ Յովսէպոսի: Սորենացին պարզապէս Բակուրի տեղակալ Բարդադանէնը փոխարկած է հայ զօրավարի մը, Բակուրն ալ ճորտ ընելով Տիգրանի, ի մեծ փառս Հայաստանի: Ան չի գիտեր՝ ինչպիսի պէտք էր մեկնել Հայաստանի հրեաներուն ծագումը, և իրեն համար պարզ իրողութիւն մըն էր՝ Հայկական դրօշը տալ պարթեւական արշաւանքին, Մաշեքայի տեղահանումն ալ իրմէն աւելցնելով: Անձանօթ է այն սովորական եղանակը՝ որով Մովսէս Խորենացի կը վարուի Հայաստանի պատմութեան հին մասերուն հետ: Ընդհակառակը՝ միւս տուեալը սակայն՝ թէ Հայաստանի հրեաները Պարսկաստան կը տարուին՝ պատմական ամէն հաւանականութիւն ունի. վասնզի այն ղէպերը՝ որոնց մասին կը խօսի լիովին պատմական շրջանի մը կը վերաբերին, և քմահաճոյքը հոս դեր չունի»: (Էջ 51-52):

Թիւ 49 (1892)

«Երրայի համալը տար ցեղերուն վրայ»։ — Epsteinի սոյն վերնագրով գրած յօդուածին մէջ կը կարդանք հետեւեալ տողերը.

«Զաղուզոնի գաւառները Փառանի լեռներուն վրայ հաստատուած էին, ու կը բնակէին Հայաստանէն բերուած ցփսի վերաներու տակ: Անոնք մէկ կողմէն գրացի էին Իսաքարի, և միւս կողմէն կը հասնէին մինչև Եփրատի ափերը: Ելլաղի (Թ. դոր) գործածած Արմենիս բառը, թէն ալ և ալ ձեւեր առած է նամակին դանազան թարգմանութիւններուն մէջ, բայց, կ'ըսէ եպիսկոպոս, ամենէն ստույգը կ'ընելի ինձ Արմենիս ընթերցումը, վասնզի կերպասներու շահագործութիւն մը տեղի կ'ունենար Հայաստանի մէջ (Իձախրի, Գիրք Եփրատ, 88), և կերպասներ կը շինուէին հոն (Իրն Բատուտահ, Ա. 163, Բ. 294,

նաև Մարկո - Պոլ, ըստ թարգմանութեան Burkeի, Ա. 59): Ելլաղ կրնար ուրեմն քիչ շատ ստուգութեամբ պատմել՝ թէ Զաղուզոնի վաճառական ցեղը այժի ստեղծ կերպասներ կը գնէր Հայաստանէն, անոնցմով ցփսի վրաններ շինելու համար: Ինչ որ ալ ըլլայ անուններու այդ տարբերութիւնը, անոնք կը նշանակեն ա'յն տեղը՝ ուսկից Զաղուզոնցիք կ'առնէին իրենց վրաններուն կերպասը. և սակայն՝ Ելլաղի նամակին ա'յս կամ այն թարգմանութեան մէջ սպրդած սխալի մը չնորհիւ՝ ըսել կը տրուի անոր՝ թէ Զաղուզոնի վրանները կը տարածուէին Հայաստանէն մինչև Եփրատ...: Այսպէս Հրեական Համագիտարանը (հատոր Ե. 91) քաղելով Ելլաղի դրօշէն՝ կը գրէ. «Զաղուզոնի ցեղը Հայաստանի նահանգէն կը տարածուի մինչև Եփրատ»։ (Էջ 37):

Թիւ 51 (1893)

Պրուսէի Մարգարանական Ընկերութեան քարտուղար՝ Տր. Վիկտոր Ժադ՝ իր «Հրեայ իսլամ» բանախօսութեան մէջ՝ որ Հանդէսին սկիզբը հրատարակուած է, սակարծիքը կը յայտնէ.

«Եգիպտական յիշատակարաններու վրայ՝ ինչպէս նաև բարեխաղաղ և նոյն իսկ Հաթիտի քանդակներու մէջ պատկերացուած Քիտացիներու մոնղոլ տիպը ղիւրաւ կը ճանչցուի... Յանդէսութիւն մըն է արդեօք՝ խնամութեամբ մը մերձաւորել արեւմտաքի և հիւսիս-արեւելքի այն տիպերը՝ որոնց նմանութիւնն ակնյայտնի է վաղեմի նկարներու մէջ... Այս արիական ժողովուրդներուն չփռւմը սեմական ժողովուրդներու հետ Ասիոյ մէջ՝ շատ շահագրգիռ ուսումնասիրութիւններու առարկայ եղած է: Այդ ժողովուրդներէն փոխ առած պիտի ըլլան իրենց խարտեալ մագերը: Այդ խարտիշահեր ժողովուրդներն Ամովրհացիներն են, խնամեցած ըլլալով Հայերուն, որոնք տակաւին այսօր խորտեալ տիպը կը ներկայացնեն բովանդակ Փոքր Ասիոյ մէջ» (LXXIX-LXXX): [Բանախօսը կը մատնանշէ von Luschanի Հրեից մարդաբանական դիփրանունը գրուածքը]:

Նոյն Թիւին մէջ

Alliance Israéliteի դասախօսներէն M. Francoի «Օսմանական պետական Հրեաներ ԺԹ

դարուն միջ» գործէն արտատպուած է պատմական դիտիս մը, որմէ կը քաղենք հետեւեալը:

«Ենիշէրինեբու կոտորածի թուականին» Հայերը արդէն սկսած էին մեծ ազդեցութեան տէր ըլլալ կառավարութեան մօտ. և Հրեաներն ու Հայերը՝ այդ երկու լայն գասակարգները՝ փոխադարձաբար կ'ատէին զիրար:

Jéhazkel մահուան դատապարտել տուած էր Արամիկիսի օղոյ՝ բնտանիքին պետը, ինչպէս նաև անոր երկու եղբայրները՝ Երոնք Բ. Դրան մէջ կարեւոր պաշտօններ ունէին: Jéhazkel յաջողած էր նաև աքսորել տալ հռչակաւոր Գաղազ Արթինը՝ որ հայ էր և պետական փողերանոցին վարիչը:

Քիչ տունէն դառնալով իր աքսորավայրէն՝ Գաղազ Արթին (Յարութիւն) հաստատապէս միտքը դրաւ փութացնել Jéhazkel-ի կորուստը: Այդ նպատակով Մուլթան Մահմուտի ուշադրութիւնը դարձուց այդ հրեային հսկայական հարստութեանը վրայ: Հալէթ էֆէնտիին շնորհազուրկ ըլլալու առիթէն օգտուելով՝ Գաղազ Արթին յաջողեցաւ Ատալիա աքսորել տալ իր հակառակորդը (1820-1826), ուր ան սպաննուեցաւ ընդ հուպ: Կ'ըսեն թէ այդ թուականէն սկսեալ՝ Հայերը իրենց եկեղեցիներուն մէջ՝ ի յիշատակ անհետացման իրենց կատարի թշնամիին՝ ամէն տարի, կը կարդան Եսթերի տարգմանուած (parodié) մէկ պատմութիւնը, ուր Jéhazkel Համանի, Գաղազ Արթին Մուրթէի, և մեծանուն Հայուն կ'ընեն ալ՝ Եսթերի դերը կը խաղայն(°):

Սպանիական ծագում ունեցող Carmona ներէն մին՝ որ Չէլէպի Béhor կը կոչուէր, և Շապմի-Պաշի տիտղոսը կը կրէր, սեղանաւորն ըլլալով արքունիքին, մեծահարուստ էր և շատ ազդեցիկ: Գաղէզ Յարութիւն՝ հակառակորդն էր Carmona-ի: Եւ ու-

րովհետեւ հրէին կեանքը մաղէ մը կախուած էր, և Carmona մտերմիկ յարաբերութիւններ մշակած էր բնաջնջուած Ենիշէրինեբու հետ, զրպարտութիւն մը բաւական էր անոր մահը վճուել տալու: Անոյ դոք Գաղազ Արթինը ստանձնեց այդ դերը: Օր մը՝ երբ կը խօսակցէր թաղաւորին հետ՝ ըսաւ անոր. «Դիտե՛ս, ով թաղաւոր, թէ իշխանութիւնդ քեզմէ ո՛չ նուազ զօրաւոր տիրոջ մը հետ կը բաժնենա».— Ո՞վ է այդ լիբրը, հարցուց Մուլթանը.— Շապմի-պաշին է, կը պատասխանէ Գաղազ Արթին.— Թող սպաննուի, վճուեց Մահմուտ: (Էջ 115-117)

Թիւ 86 (1901)

Armand Kaminka «Ո՞րն է սաճարին նաւախաւաց սաղմոսը» յոդուածին մէջ կը գրէ. «Սաղմոսներու հին հայերէն թարգմանութեան մէջ, զոր յունական բնագրին վերստուգութեանը համար վերջերս սկսած են գնահատել, գտած եմ հետեւեալ ընթերցուածները՝ որոնք հետաքրքրական լոյս մը կը սփռեն Իթ' սաղմոսին և Լ' սաղմոսի վերնագրին վրայ: Թէ՛ տպագիր և թէ՛ ձեռագիր հայերէն սաղմոսարանները՝ հետեւեալ վերնագրին ունին Իթ' (ԻԲ') սաղմոսին համար:

ա. Սաղմոս ի Դաիթ, օրհնութեանց նաւախաւաց սաճարին: Նոյնն է զանազան տպագրութեանց և վիճենայի կայսերական և արքունական Մատենադարանին Հայկ. 11 Codex-ին մէջ. և այս վերնագրին է որ Մատենոսը (Երրայական բնագիրը) և Եօթանասնիցը Լ' սաղմոսին համար ունին միայն:

բ. «Յեղանիզ եւ ի մսանիզ եւ ի հարկանիզ ըզխորանն» վերնագիրը՝ որ շատ չի՝ տարբերի երրայականէն, յիշուած է՝ Ձեռագիրներու համաձայն՝ Զո՛րպպեան Աստուածաշունչի քննական տպագրութեան մէջ:

Սոյն ընթերցուածները կը թելադրեն մեզ ենթադրել՝ թէ մեզմոտ շիջ խմուկաբ հապիք երբ. վերնագիրը իրօք կը վերաբերի նախորդ սաղմոսին և լաւ կը պատշաճի անոր: Հանդիսաւոր կոչն ալ՝ «մասուցիք իստու զիստս անուան լորա, և իկիւր պուգիք իստու ի սրան արքութեան լորա» անկասկած կը յարմարի տաճարի մը նաւակաւորին, և վերջին տողերն ալ՝ ի սաճարի լորա ամենայն ով ասի զիստս լորա հա-

(°) Հրեայ պատմիչը կը ծանօթագրէ իր կողմէ. «Շատեր կը հաւատան այս դրոյցին: Այդ արարողութիւնը կրնայ այսօր խափանուած ըլլալ կամ ո՛չ. բայց հաւանական է որ՝ գէթ այդ եղբրական պատահարի օրերուն՝ տեղի ունեցած ըլլան այդ օրինակ հանդիսութիւններ».— [Franco չարաշար կը լիովնէ Հայոց եկեղեցիին իրենց հրեական ժողովարանին հետ՝ ուր Եսթերի խաղակատակ ընթերցուածները՝ փութիմի տօնին առթիւ՝ կը տեսն ցայտօր: Ծ. Թ.]

մարը (10) աշնպէս համաձայն է միւս համարներուն՝ որ մեզի դարմանք կը պատահուէ վերնազրին հետագայ սաղմոսին գլուխը փոխադրուիլը։ Կարելի է գիտել տալ նաեւ՝ թէ ԻԴ (ԻԴ) սաղմոսն ալ (7-10), որ նոյնպէս նաեւ կառուցուի սաղմոս մը ըլլալով՝ կը խօսի «փառաց թագաւորի մուտք»ի մասին, աւելի նոր է թուականով, և կարծել կուտայ՝ թէ արդէն ծանօթ էր ԻԹ սաղմոսը, վասն զի ասիէ փոխ կ'առնէ իր գլխաւոր գիծերը։ Արդարեւ ԻԴ (ԻԴ) սաղմոսին 8 համարին մէջ «նի կ'առաջադարձ փառաց» խօսքը յայտնապէս կ'առնարկէ «Աստուծոյ փառքին»՝ որ չափազանց համեմատուի յետագային մէջ։ Միեւնոյն սաղմոսին մէջ «եւ քաղաքի» Տհր յախիստան խօսքն ալ՝ որ կարգ մը նոր գաղափարներ կը վերահղուէ, «Տհր հօր զօրութեամբ խրով, Տհր կարող ի սրտաւարկ» եւայլն, ապահովարար կը յիշեցընէ ԻԹ սաղմոսին նկարագրութիւնը աստուծային ամենակարողութեան մասին, եւ սա «Տհր զօրութեամբ ժողովրդեան խրով արգի» եզրակացութիւնը։

Յօդուածագիրը՝ Եօթանասնից Սաղմոսին (ԻԸ) թերի վերնազրին *עֲשָׂרִים* (յիշանէն խորանին) բառերը, որոնք, ինչպէս կը կարծէ, աղերս մը չունին Տաղաւարահարաց տօնին հետ, կ'ամբողջացնէ քիչ առաջ Զոհրապեան Աստուծաշունչին մէջ բերուած հայերէն սաղմոսի վերնազրին համաձայն, (յիշանէն և ի մտնակն և ի հարկանէ զիւրանն), օգտուելով Ա. Մնացորդաց ԻԸ զրուխէն։ Յետոյ առանձին ծանօթաբանութեամբ կը գրէ նաեւ. «Աստուծաշունչի հայերէն թարգմանութիւնը տեղի ունեցաւ, միաձայն վկայութիւններու համաձայն, չորս 430 ին, Եօթանասնից վատահիլի օրինակներու վրայէն, (որոնք Ի կամ Գ դարերէն էին թերեւ)։ Գիտնական հայերու գործածած բնագիրները վաւերական («ճշմարիտ» և «ստույգ») կը ճանչցուէին։ (Տե՛ս Կորին, Վարդ Մանուկ, Խորենացի, Պատմ. Գ. կա։) (էջ 269-272)

Թիւ 89 (1902)

S. Krauss իր «Անտիֆ» յօդուածին մէջ կը գրէ. «Հետեւեալ տեղեկութիւնը պայծառ լոյս մը կ'արձակէ նոյն ժամանակի Անտիֆարեան հրեաներուն վրայ։ Կը պատ-

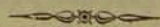
մուի թէ Ռաբբի Ահա և Ռաբբի Թանհում, Կեփար-Ակիզցի Ռաբբի Հիւնալի որդիները, Հայաստանէն Անտիֆ բերուած գերի հրէաներէն գնեցին։ Այն դարերուն՝ որ Հայաստան կոռուանքը եղաւ Հոռոմայեցոց և Պարսից միջև, յաճախ պատահեցաւ որ Հայաստան բնակող քաղաքիս հրեաներ՝ իրեն պատերազմական գերիներ՝ Անտիֆի շուկան տարուէին։ Վերը յիշուած պարագային համեմատ՝ գերիներու տէրերը հոռոմայեցիներ էին, որովհետեւ Անտիֆ կայսրութեան կը վերաբերէր։

—Յօդուածագիրը Neubauerի Աշխարհագրական Տարեկան զործին (էջ 311) յիշելով ընթերցողը՝ մտադիր կ'ընէ Մեկնիչներէն ոմանց կարծիքին՝ թէ Ամոգի (Գ. 3) յիշած Հարմիր Հայաստանն է։ [Ենթադրեալ ըստ Պարսկական լեզուի աստուծոյ] (էջ 40)։

Թիւ 99 (1905)

S. Poznanski իր «Փիլոն հրեա-արարական հիմն մասնագրութեան մէջ» յօդուածին առթիւ կը գրէ հետեւեալ տողերը. «Փիլոնի հայերէն թարգմանութիւնը լոյս տեսաւ Ե դարուն (հմմտ. Leop. Cohnի նախաշարժը Փիլոնի զործերուն տպագրութեան մէջ, Ա. էջ 84)։ Բայց դժուար է ընդունիլ՝ թէ ծանօթ եղած ըլլան ան՝ որ Թ-Ժ դարու հրեայ հեղինակները։ Կարելի է սակայն՝ որ այդ թարգմանութեան անտեղեկ եղած ըլլայ նաեւ Մծրնացին, որուն միջոցաւ նաեւ ծանօթացած պիտի ըլլայ Դաւիթ Էլ-Մուքամա։ Հրեաներուն՝ Հայաստանի հետ ունեցած յարաբերութիւններու մասին՝ Տե՛ս Հրեական Հանրագիտարանի «Հայաստան»ը (Բ. 117)։

Յօդուածագիրը ծանօթութեամբ մը գիտել կուտայ նաեւ՝ որ Եթէ պոյութիւն ունենար Փիլոնի ասորերէն թարգմանութիւն մը՝ մեծապէս պիտի օգտուէր Մատենագրութեան ընդհանուր պատմութիւնը, վասն զի ցարդ արեւելեան ընդունիլ եղած միակ քաղաքականութիւնն հայերէնը, որ պահած է մեզի, ինչպէս գիտեն շատեր, թարգմանութիւն ճաշերը հրեայ հեղինակին, որոնք կորսուած են յոյն բնագրին մէջ։» (էջ 30)։

«ՊՐԻԱՄԱԿԱՆ» ՓՈՐՁՈՒԹԻՒՆ.—ՊԻՍԱՆ:

Աճառեան իր նոր Բարերու (Բ. 203-4) կարգին՝ նկատողութեան առնելով Մազիսարոսի պատմական մէկ ակնարկութիւնը՝ սխալ կը համարի պոռնիկական (կամ պոռնիկական) բառը, և կ'առաջարկէ կարգաւ պոռնիկական, *Πορνεία* յունական յատուկ անունէ մը անցնելով գայն: Պէտք է ըսել սակայն՝ որ այդ սրբազրութիւնն անյաջող է բոլորովին, և ո՛ր և է կերպով չի՛ լուսարաններ «փորձութիւն» բառին համարմանքը:

Ինչպէս վերնագրին մէջ ճշգրտեմ ենք արդէն՝ այդ մակդիրը Հոմերոսով մեզի ծանօթ Պրիամոսի պատահած աղէտքները կ'առորոգէ: Պրիամոս՝ որ թագաւորն էր Իլիոնի՝ Տրոյադայի առումովը ո՛չ միայն կորսնցուց իր իշխանութիւնը, և իր գաւկին՝ Հեկտորի՝ մահը տեսաւ իր աչքերովը, այլև ինքն ալ՝ յետ մահու՝ անթաղ մնաց, ինչպէս կը պատմուի յետնագոյն զրոյցներու մէջ: Մինչդեռ Աճառեանի նշանակած Պոռնիկար աննշան անձնաւորութիւն մըն է՝ որ Իդասէ մը կը սպաննուի, և մէկ անգամ միայն կը յիշուի Ապոլոնիոս Հոռոգացիի «Արգոնաւորդաց» քերթուածին մէջ (Ա. Գիրք, տող 1044):

Դենեք հոս (ըստ հրատարակութեան կոստանեանցի) Մազիսարոսի Գ և Ժ թիւ թուղթերէն այն տողերը՝ որոնց մասին է մեր խօսքը. — «... անկայ [ի] փորձութիւն առաւել քան զՊոռնիկական, յոր ոչ քաղերջանիկ գոյ նմա (Պրիամոս) եհաս հանդէս (էջ 13). — Իբրեւ ի պոռնիկականն գրէ զիս անկեալ փորձութիւն» (էջ 57): Տարակոյս չիկայ որ մեր Գ խոնական իշխանը ուղղակի Սաննանաց Գիրքէն քաղած է այդ բացատրութիւնը (Տպ. Վենետ. էջ 162), ուր մէջ կը բերուի Պոռնիկի (ո՛չ Պրիամոնի) սա վարդապետութիւնը՝ թէ «որ ըստ առաքինութեան կենցաղավարի՝ ո՛չ արումի, ո՛չ վասն մարմնականաց փորձութեանց և ո՛չ վասն արտաքնոցն». և երբ կը հարցուի իրեն, «Ո՞վ Պոռնիկն, եթէ այնպիսին՝ որ յիւրում կենդանութեան ի պոռնիկականն անկալ փորձութիւն, և զեկիոն ետես չարեօք ըմբռնեալ և յետ վարձանին գը-

տաւ անթաղ ընկեցեալ՝ քաղերջանիկ գոյ թէ ոչ», իմաստասէրը կը պատասխանէ աբիւրար. «Հրաժարէ՛ այդ կարճամիտ տեսութենէդ. ո՛չ մէկ բան կրնայ եղծել հոգեկան առաքինութիւնները»: Ինչպէս կը տեսնուի, գրեթէ նոյնութեամբ օրինակեր է Մազիսարոս Սաննանաց Գիրքի գրչապահան հին վրեպակը՝ «Պոռնիկական»ը՝ զոր պէտք է կարգաւ Պրիամիկական (յոյն ըն. *Πριάμικαία* *πορνείας*). միւս կողմէ՝ իր քաղերջանիկ գոյ բառերն ալ՝ զոր վերն ընդդէնցինք՝ կը մասնեն արդէն իր աղբիւրը:

Աճառեան իր գործին միևնոյն էջին վրայ (203)՝ Մազիսարոսի «ի պիսանի» բառը կ'ուզէ կարգաւ «պիսանի», և կը կոչէ գայն անշալ՝ բառ. և յետոյ, որպէս թէ հասկնալի բան մը նշանակած կամ ճշգրտմ մը կատարած ըլլայ, կ'աւելցնէ. «կ'երեի թէ մէկ բառով պէտք է գրել իպիսանի»:

Դիտել կուտանք որ Մազիսարոս իր բառը ուղղակի առած է Եւսեբիոսի Գրոնիկոնին հայերէն թարգմանութենէն (Ա. էջ 293), ուր կը կարդանք Ամիսիոսի համար՝ թէ «ի պիսանն մտեալ՝ ընդ այն [ս] ի հանդիսի անցանէր», (*εις Πισαν άναγών συνεγχεσθαι*): Ինչպէս կ'երեի, հայ թարգմանիչը զոյակոնացուցած է Պիսա քաղաքին անունը, ուր տեսակ մը ողիմպիական խաղեր կը ներկայացուէին (հմտ. Եւս. Գր. Ա. էջ 286, 296): Մազիսարոս մեղուի կամ մեղստանի նշանակութեամբ կիրարկած է ուրեմն այդ պիսան բառը, թարգմանչին անճիշդ կամ կամայական հասկցութեանէն տարուելով (*):

Ե. Ե. Դ.

(*) Անծանօթ չէ բանասէրներուն՝ թէ նմանօրինակ սխալի մը զո՞հ դացած է նաև Խորենացին (Պատմ. Բ. Ը)՝ Գրոնիկոնի թարգմանչին շնորհիւ՝ որ Մեղապիւնէս պատմիչին անունը մեծագոր թարգմանելով (Գրոն. Ա. էջ 58)՝ մակդիր բրած է գայն նարուզողոնոսորի, որով և Արիւղենոս պատմիչին ընծայուած են Մեղապիւնէսի տողերը:

ՄԱՆԴԱԿՈՒՆԻԻ ՃԱՌԵՐՈՒՆ ՄԷԿ ՆՈՐ ՁԵՌԱԳԻՐԸ

(Ճար. Սիմոն, Բ. Տարի Թիւ 12. 370 էջ)

Տպագիրը

Ձեռագիրը

- » 171 » 18 զտանել ականս պատուականս զտանել ակունս պատուականս
- » — » 30-31 մի օր օդի սպիտակացեալ երեւիս, և մի օր այծի սեւթոյր այծի սեւե
- » — » 36 այսօր ընդ խոտտովանողսն այսաւր ի ներքս ընդ խոտտովանողս
- » 172 » 2-3 երբեմն զանացեալ, երբեմն զանացեալ, երբեմն լուսազգեստ և երբեմն խաւարամած
- » — » 3-4 այսօր առնուս պատիւ ի թագաւորէն, և վաղիւն չընդունիս և զարձուցանես զերեսզ այսաւր առնուս պարգես ի թագաւորէն, և վաղիւն երեսս զարձուցանես
- » — » 11-14 Այլ ասիցես՝ եթէ ի քառաներորդ պահսն սրբեցայ, և ցանկամ ի սուրբ խորհուրդն մերձեալ: Բարիք է, և ես զովիցից բայց արդ ընդէ՞ր չմերձենաս հաւնապազ:
- » — » 37 ի հրամանացն Աստուծոյ ի հրաւակացն Աստուծոյ
- » 173 » 32 աղօթիւք աշխատեսցուք աղաթիւք ապաշխարեսցուք
- 37-38 վայելեսցուք յամենասուրբ և ի վայելեսցուք յամենասուրբ և ի կենարար ի մարմնոյ և յարմէն ի կենարար մարմին և յարմէն Տեառն մերոյ . . .

Յիշատակարան Ձեռագրին. Տէր Բն. Դս. ոգորմեա ի քում զալստեանդ Սարգսի և Հայրապետին ծնողացն հոգւոյն, և յիշողացդ, ամէն:

ԻԳ. ձառ.

ԺՋ. ձառ.

- էջ 174 ա. 4 որ իջանես ի խոր խաւարային ուղւոյդ որ իջեալդ ես ի խորս խաւարային ուղւոյդ
- » — » 10 և թիւնից աներեւոթից նորա և ի թիւնից աներեւոթ սրոյ նորա
- » — » 14-15 ի չար խարից նորա և յանօրէն տրամութենէն: ի չար հաղրից սատանայի և յանօրէն տրամութենէն:
- » — » 19-20 սակայն նա ի պղտորեալ միտս նորա անհնարին և անչափս կարծացուցանէ սակայն նա պղտորեալ զմիտս նորա՝ անհնարին և անչափս և անմխիթար կարծեցուցանէ
- » — » 22-23 Եւ մանուանդ որում պատճառս ես վախճանելոյ իւրոյ զտանիցէ Եւ մանուանդ առ որում պատճառս որս վախճանելոյ ուրուք տեսնիցէ
- » — » 25 և զմիտսն նուազէ և զմիտսն յուզէ և խոտվիցուցանէ
- » — » 29 թաղծանօք թախճանաւք
- » 175 » 9 նեղեալ, վիրաւորեալ զնա թշնամութեամբ . . . նեղիլ, վիրաւորիլ զնա շնութեամբ . . .
- » — » 13 հմայիւ զիւթականօք հմայիւք զիւթականաւք
- » — » 17 վարս արդարութեան ոչ ունէր վարս արդարութեան ոչ վարեաց
- » — » 19 զերծաւ բուժեցաւ

- » — » 22-23 զայսպիսի լուսաւոր կեանս . . . զայսպիսի լուս[աւոր]եալսն . . . հե-
հեթանոսաբար անօրէն նշաւաւու-
թեամբք .
- » — » 28 յողբս մտանիցեն զի արդիւեալ է յողբս մտարերիցեն . զոր(°) արդիւ-
ի քրիստոնէից եալ է ի քրիստոնէից
- » — » 38 ոչ ի կոծ մտանիլ ոչ ի կոյծս(°) մտանիլ
- » 176 » 2 աշխատանօք ողբանալ աշխատանաւք զողանալ
- » — » 11 . . . սպոյդ թշնամանէք սպայք և թշնամանէք
- » — » 14-16 որք զսատանայական մոլորութիւնս որք զսատանայական մոլութիւնս
մոլորեացին ի վերայ մեռելոցն . . . մոլիցին ի վերայ մեռելոցն . . . և
և զեք խառնին ի կոծատեղին անցա-
նեն .
- » — » 24 ճշիւք, զուժիւք կոծեալ ճշիւք զուժից կոծ եղեալ
- » — » 26 ընդէ՞ր պարծիք, ով քրիստոն- ընդէ՞ր սուտ և անօրի քրիստոն-
եալք, որ երդովդ էք նմանեալ . . . եա պարծիցիք որ զործովքդ էք
ապաժամանք, նմանեալք . . .
- » — » 30 խողիտիւն խողիտիւն
- » — » 30-31 զճակատն զիւահարեն հարկանեն զճակատն զիւահարաւրէն հարկա-
նելով
- » — » 31 անզգամբար անզգայարար
- » — » 33 զայտոն ցտեն . զստինս կեղեքեն զայտոս ցտեն և կեղեքեն ,
- » — » 34 և անամօթապէս իղացեալք և անամօթապէս աւրիլածեալք
- » — » 35 իբրեւ զմոլիշն , չարալլուկ զիւա- իբրեւ զմոլեկան չարալլուկ ի չար
հարեալս զիւացն զիւահարեալս
- » 177 » 9-10 ընդէ՞ր մուծանես զգունդս պաշ- է՞ր վասն մուծանիցես զզոզս(°)
տօնէից և սաղմոսաց պաշտօնէից և զսաղմոսողացն
- » — » 17 ի պիղծ մեհեանս զիւացն նոցա ի պիղծ մեհեանս զիւանոցս
- » — » 23-24 և ի մի ժողովս առաքէք օրհնու- և ի մի ժողովոյ առաքէք ի վեր
թիւնս աւրհնութիւնս
- » — » 30 ո՞ւմ լսէ , և զո՞ր ընդունի ո՞ւմ լսէ և կամ զո՞ւմ (?) ընդունի
- » — » 34 ի տեսիլ անամօթ կանանցն ի տեսիլ անամօթ և ձաղածանակ
մոլեղին կանանցն
- » 178 » 12 . . . թէ ոչ ապաշարեացէ . . . թէ ոչ էր ապաշխարելոց
- » — » 22 որպէս ինքն զիտէ որպէս և ինքն կամի և զիտէ
- » — » 24 հանեալ զերծ ի քէն հա՛ն զերծ ի քէն
- » — » 26 սթափեցիր , ակն կալ փափագելի սթափեցիր ակնկալութեամբ փա-
կենացն փափակի կենացն
- » — » 36 և կտակ միսիթար և կտակ միսիթարութեան
- » — » 39 զյետին բարբառն լսեաց զյետին բարբառն լսէ
- » 179 » 10 պատառեալ պատառատեալ
- » — » 11 անգեղք և աղաււք շա՛նի
- » — » 14 համբուրիւք ողջունից զգերեզման և համբուրեաց ողջունիւ , և զգե-
հարցն ընկալաւ : րեզման հարցն ընկալաւ :
- » — » 16 և անզգայեալ զմարմինս անզա- և անզգայացեալք ի զիւացն՝ զմար-
մոցն ուտիցեն մինս իւրեանց ուտիցեն
- » — » 23 ի յիշատակացն կատարելոց զյիշատակս կատարելով
- » — » 24 անիմացական ստատանայական
- » — » 34 անխախտելի առողջութիւն անծախսելի առողջութիւն
- » — » 35 տեղի ցանկալի տեսիլ ցանկալի

ՄԱՏԵՆԱԴՈՍԱԿԱՆ

ՏԲԹ. ԷՍԻԼ ԼՈՒՏՎԻԿԻ «ՄԱՐԴՈՒ ՈՐԴԻՆ»

Պ.

Նախ քան ՏԲ. Էմիլ Լուսվիկի «Մարդու Որդին» գործի մասին խոսելը, անհրաժեշտ է ընդհանուր ակնարկ արձակել անոր կենսի եւ գրական գործունեության վրայ՝ իր այս գիրքը լավ հասկանալու համար։

«Քաաներոզ դարու այս Պրուստիս»։ Ինչպէս զայն կ'անուանեն իր բննագրաները, ամերիկեան քերթի մը հազարդամ է իր իննականասագործիքներ շատ հաւիւրն եւ շատ բնորոշ ձեւով, եւ իր հրատարակիչը Էմիլ Բոգոնիս այս ամփոփ կենսագրական տեղաւորած է «Համաշխարհային մարդու դասաստիքը Էմիլ Լուսվիկի մասին» գրքի մէջ (1928 Պերիս)։ Այս կենսագրականի համաձայն Էմիլ Լուսվիկ սկսած է գրական փորձեր ընել 15 տարեկանէն սկսեալ, որով «Փռագ Լուսուժոյ այժմ կ'որած են» կ'ըսէ հեղինակը։ Քաաներոզ-Բաուստի տարեկան եղած միջոցին ան հրատարակած է երկուստանեակ մը բաներական գործեր, որոնցմէ կէսը ներկայացուած են զանազան բեմերու վրայ, կրելով նոյն միջոցին ՏԷԽԷԼԻ, Հաուքքմանի եւ մանաւանդ Նիլշէի ազդեցութիւնը։

Նախ՝ երեսնամեայ տարիէն սկսեալ ան սկսած է հեռանալ բաներական տեղէն եւ մասնիկ նեղցնել աւելի մեծ եռանդով գրականութեան «հոգեբանական կենսագրութեան» կամ վաբերու հիւղը։ Այն տեսակէտով անոր ուսուցիչները եղած են Պրուստիս եւ Նարայի։ Առաջինէն ան ստեղծած է մարդկային հոգին յրսակաւորէն վերաճելու կարողութիւնը եւ երկրորդէն՝ ներկաւորը եւ պատկերացիւնը։ Սովորական կենսագիրներէն ՏԲ. Լուսվիկ կը տարբերուի ոչ միայն այս յատկութիւններով, այլ նաեւ այն բանով որ իրականութեամբ, որ անոր գծած անձերը իրենց պատմական եւ իրական նկարագրով, իր կենդանի ծանօթ դէմքեր կը ներկայանան, որոնց հոգույն եւ կեանքին բոլոր ծայրերը զաղտնի մը չունին այլեւս ընթերցողին համար։

Իր գրած բազմաթիւ կենսագրութեանց ակնարկելով ան կ'ըսէ. «Է՛միլ բան աւելի գեղեցիկ է քան կրթել երիտասարդութիւնը մեծ շնորհքով օրինակներով»։ Իրականք ալ ան կը նկարագրէ այս գերհաղորդ, Կեօթի, Պրուստի, Նապոլեոնի կամ ռուսականներէն ու մրդած պայմաններ, մինչեւ անոնց համահարին աւստրալային բարձրութեան հասնիրը։

Ան հակառակ է բացարձակապէս գրականութեան «պատմական վէպ» տեսին, որ Կեօթի բառին պէս յոյժ պատմութիւն է եւ ոչ վէպ։ Ան կը ձգի ներկայացնել իր գործերուն մէջ պատմական անձներ իրական եւ նշանաւոր հոգեբանութիւնը։ Ան կ'աւտոմատիկ իր նկարագրած մեծ մարդոց բոլոր գործերը եւ այլ գործերուն վերաբերեալ բոլոր աղբիւրները եւ անոնց վերաճումով կը պարզէ հեղինակին նկարագիրը եւ անկից ետք միայն կը գտնուի հոգեկան զարգացման պատմութիւնը վիպական կամ բաներական հոգի ոնով եւ վերին առիթման վառ զոյներով։ ՏԲ. Լուսվիկ եղա-

կան յատկութիւն ունի իր նկարագրած անձներու հոգեբանութեան եւ նկարագրին քառանկերուն եւ անոնց իրական պատկերը գծելու անմիջեղի յատկութեամբ։

Իր ծնողաց շնորհակցին մէջ ան առիթը ունեցած է համընկալու գիտութեան եւ գեղարուեստի մեծ ներկայացուցիչներ։ Ռեքսուսական եւ ինսնական բուականներուն Պրուստիս համարտարանի բոլոր ուսուցիչները կը նկատարուէին անոնց տուր։ Իր երկրորդական ուսումը աւարտելէն ետք ան յանձնարած է գերմանական եւ արաւաւմանի համալսարանները։ Բացի պատմութենէ եւ բնական գիտութիւններէ հեղինակը նեղեւած է իր կեանքի այս շրջանին, գրեթէ բոլոր այլ գիտութեանց։ Համարտարանական զարգացման շրջանը աւարտելէն ետք ՏԲ. Լուսվիկ շփման մէջ մտած է բոլոր դասակարգերու մարդոց հետ։ 25 տարեկանէն սկսեալ ան յանձնարարած է հետաւոր երկիրներէ, 1912ին միայն անոր մէջ արեւմտեան եւ լատինական նեղաբերութիւնը եւ ընդհանուր պատերազմին փչ առաջ, իր բարակից Պրիւքներ Թակէպառի, ան զայն է Լոնսոն, ապա Պալմաներ եւ Քարթիս, ուր եւ բարեխախտիւն ունեցաւ հանձնալու զինքը, քանի որ եւ այլ այն միջոցին նոյն քերթի Պալտոյ բարակիցն էի եւ ապա արտաբերելու ետք անոր միջոցով ազատեցաւ Հանդերքին։

ՏԲ. Լուսվիկ հակառակ պատերազմի յեղաշրջումներուն երբեք յեղափոխական մը չէ եղած։ Ան զարմանով դիտած է, թէ ի՞նչպէս Կերմանիոյ մէջ զանազան իշխանական տեսիլներ, աւանց ռեւէ ինքնապատշաճութեան կործանեցան եւ այս իրողութիւնը անոր ներշնչած է այն զաղափարը՝ թէ անոնք արժանի էին իրենց բարիքին։ Ան հակառակ է իշխանական տեսիլներու իրողութեան եւ անոնց շարժառնումին եւ աշխարհի խաղաղութեան հասցուցած վնասներուն։

Ան այժմ բացարձակ խաղաղասէր մըն է եւ հակառակորդ պատերազմի։ Ան եւրոպան կը նկատէ յառաջադիմ ազգերու մեծ ընտանիք մը, որ ամէն զինով խաղաղութիւնը պահպանելու պատրաստ է։

ՏԲ. Լուսվիկ ոչ ռեւէ ֆաղափարան կուտակցութեան եւ ոչ ալ ռեւէ դաւանութեան կը պատկանի։ Իր ծագումով Մոնթիսիական, ան ընդգրկեց Բրիտանիոյ բնակիչները, զոր լեց սակայն ռուսական մը տարիներ ետք Կերմանիոյ մէջ Բաքմանի ազատութենէն յետոյ։ Ան զաղափարապատշաճ մըն է։

ՏԲ. Լուսվիկի բազմաթիւ գործերուն ամենէն նշանաւորներն են Նապոլեոն, Պրուստի, Կեօթի, Վիլհելմ Բ., Մարկոս Որդին, Հանքար եւ Նկարագիր, Արուստ եւ Բալտ, Տիանա, Եւային։ Անոր գիրքերը ամբողջովին եւ մասամբ բարգմանուած են եւրոպական գրեթէ բոլոր լեզուներու, ան ալ բազմաթիւ թարգմանութիւններով։

Կերմանական մամուլը հիշաւ է անոր թաղանթին վրայ. բայց զաղափար մը տալու համար՝ թէ ի՞նչ կը մտածէ արաւաւմանք անոր գրական գործերուն արժէքի մասին, անտառիկ քանի մը հաստատներ գրական բնագիտութիւններէ։ Նիւ - Նորթ Թէլէֆոն - Մէյլ կը գրէ. «Շատ տարիներ է զի մը ոչ մէկ գրի մասին այնչափ վիճարկանուեցաւ, որչափ Լուսվիկի Նապոլեոնի մասին եւ այն ալ առանց բացատրութեան նկատարուէր կերպով։ Պարտ մը, որ սովորաբար կէս զիւրեմ կը բնանար, զայն կարգաց ամբողջ զիւրեմ մինչեւ յաջորդ առաւ ծամը 9, ապա բնացաւ մինչեւ ծամը 2, եւ ա-

այս շարունակեց ընթերցումը մինչեւ յաջորդ ստաւ նախանար, ցաւ յայտնով որ զիբը վերջացաւ: Այս է նաեւ մեր տեսակէս: Մենք կը յանձնարարենք զայն ջերմապէս բոլոր ընթերցողներուն:

Նիւ-Զօք Հերրլա կ'ըսէ **Նապոլէոն**ին համար. «Այս զիբը ամէն տեսակէսերով գնայելի է. գրի ողին ո՛չ գերմանական է, ո՛չ իրանական, այլ եւրոպական»: **Նիւ-Զօք Քոպլան** կը գրէ. «Այս զիբը կը ներկայացնէ չափազանց համակրելի, բազմակողմանի եւ տարօրինակօրէն կենդանի պատկերներ Նապոլէոնի»:

Նոյն ներբողները հեղինակի միւս գրեթէ մասին: **Քլեքքո** բերը կը գրէ **Վիլհելմ Բ-**ի մասին. «Լուսավիթ պատմութիւն կը ներկայացնէ ա՛յնքան հրապուրիչ, ա՛յնքան կենսալիւր, ա՛յնքան հետաքրքրական որ իւր զիբը կարգապէս միջոցին մենք ամէն վայրկեան այն պատմութիւնը ունենանք»: **Վիլհելմ Բ.** մեր առջեւ կեցած է: Սխալողաբար եւ ջերմապէս կը յանձնարարենք այս փառաւոր զրկին ընթերցումը:

Շատ աւելի ոգեւորեալ ձեռով կը խօսին անգլիական եւ այլ թերթեր Տֆր. Լուսվիլի գործերու մասին: **Քոպլան** խօսելով ամօր Նապոլէոն գործի մասին կ'ըսէ, «Լուսվիլի չուրք պատմարան կոչուի, սակայն ան կատարելապէս արժանի է այս ինքնուրուի երէ ուղի: Մենք արդէն շեշտեցինք թէ այս զիբը Նապոլէոնի կեանքին արտաքին իրադրի կատարեալ պատկերացումն է: Անոր անհամեմատ արժանիքը Նապոլէոնի բնագործերուն նկարագրութիւնն է: Լուսվիլի ոմբ յանախ **Մարտլը** կը յիշեցնէ: Այս գրքին մէջ մտնուածը ոմբ հեղինակին է եւ կը ցոյցանէ ամօր յանգուզն, հզօր եւ խորաբախանց բանականութիւնը...»:

Տէյլի Նիլզին մէջ ձօռն Սեմիսըն կ'ըսէ՝ թէ «Տֆր. Լուսվիլի Նապոլէոնին իւրաքանչիւր մէկ զուլթը կը նմանի իսպրոկեան պայտանքու հոյակապ որմանկարներուն...»: Ան կը պատկերացնէ եւրոպան փոքրեկող երեսուն տարիներ եւ բոցաւրէ՝ թէ ի՛նչպէս **Պէրանժի**, **Սքինտալի**, **Հայնէի** եւ **Կէօրէի** պէս բանաստեղծներու երեւակայութեան անսպասելի մարտնչութեան հետ Նապոլէոնի պէս անհայտնի մարդ մը»:

Յար եւ նման են բոլոր երկիրներու մեծ լեռնագագաներուն կարծիքները Տֆր. Լուսվիլի մասին:

Տֆր. Լուսվիլի կեանքի եւ գրական գործունէութեան մասին այս շատ ամփոփ եւ համեմատական կերպով նշեցին Տֆր. Սթոնի ընթերցողներուն հասկնալի կը դառնայ՝ թէ ի՛նչ արժէք ունի նաեւ իւր գրչին էլած **ՄԱՐԴՈՒՆ ՈՐԴԻ**ի զիբը:

Ինչպէս հեղինակը կ'ըսէ այս զրկին մէջ, ան կը խօսի միմիայն **ՅԻՍՈՒՍ ՄԱՐԴՈՒՆ** եւ ո՛չ **ՅԻՍՈՒՍ ՓՐԻՆԻ** մասին: Հեղինակին համոզումով Յիսուսի վերաբերման ո՛չ մէկ կապ ունի ամօր կատարած հրաշքներու ստուգութեան կամ հերքումին հետ: Յիսուսի կեանքին վերաբերեալ բոլոր աղբիւրներու մանրագնման հետազոտութիւններէն ետք, հեղինակը օգտուած է առաւելապէս **Մարկոս** եւ **Մատթէոս** աւետարանիչներէն իւր **Յովնանէն**, **Հեղինակը** չորս աւետարանիչներու եւ ժամանակակից օտար աղբիւրներու հազորդած հակասական տեղեկութիւններու մասին խօսելէն ետք կ'ըսէ, «Երբ բոլոր աւանդուած տեղեկութիւնները Յիսուսի կեանքի մասին մենք դատարարենք հոգեբանօրէն, այն ասեմ ամէն ինչ տարաբանական կը դառնայ: Այն ասեմ միայն կարելի է Յիսուսի կեանքին երկու մեծ

երջաններ հասկնալ. այսինքն խոնարհ եւ զուարթ վարդապետ եւ ինքնագիտակից **Մեթիս**, **Հեղինակը** իր այս զրկին մէջ երբեք աստուածաբանական հարցեր չի շօտախել, որով Քրիստոսէն շատ ետք յղացուեցան: Ան կը պատմէ Քրիստոսի կեանքը այնպէս, ինչպէս Յիսուս ինքն ըմբռնած էր, անանց Քրիստոնէութեան առաջ բերած համախառնային յեղաշրջումին վրայ կանգ առնելու: Բոլոր վաւերական եւ պատմական արժէք ունեցող աղբիւրներու հետազոտութեամբ հեղինակը աւելանում է բաւականապէս Քրիստոսի հոգեբանութեան: Ան ո՛չ միայն համահաւել կերպով զօմած է այն միջավայրին բարդ պատկերներ, ուր Յիսուս ծնած եւ դրածու է, այլ նաեւ տաղանդաւոր նկարչի մը վրձնով անսովոր կենդանութիւն մը տուած է Քրիստոսին եւ ամօր հոգեկան իրաւացորդ վիճակներու զարգացումին: Հեղինակը նպաստի չունի, ինչպէս ինքն իսկ կ'ըսէ, «Քրիստոսի աստուածութեան գաղափարը՝ շօտախել, Բայց անոնք որ Քրիստոսի կը հաւատան, պիտի զգենք այս զրկին մէջ իրական փաստ մը, թէ Քրիստոս ո՛չ թէ երեւակայական եւ հնարուած անհնարաւորութիւն մըն է, այլ իրական եւ պատմական զէմք մը: Ան կը հաստատէ **Ռուսայի** ան խօսքը՝ որ «Երբ Քրիստոս գոյութիւն չունենար, այն ասեմ զայն զգնող աւետարանիչներ, ա՛յնքան մեծ անձեք պիտի սեպուէին, ինչպէս ինքն Քրիստոս»:

Տֆր. Լուսվիլի ո՛չ թէ Քրիստոսի վարդապետութիւնը կը պատկերացնէ, այլ ամօր ներքին հոգեկան կեանքը, ո՛չ թէ ամօր վարդապետութեան եւ անձին յաջորդ դադերուն վրայ ունեցած ազդեցութիւնն է հեղինակը հետաքրքրող, այլ Քրիստոսի զգացման աւելանքը: Ան կը ներկայացնէ Քրիստոս-Մարդուն զգացումներուն զարգացումը, ամօր զիստմներ եւ վարդապետ դառնալու շարժառիթները, ամօր պայմաններ, ամօր երազներն ու յուսալարութիւնները, արիւրեան եւ խոնարհութեան հոգեկան մարտնչումներ, պատասխանատուութեան եւ դանդաղումի, կոչումի եւ մարդկային երջանկութեան մասին ամօր յուզումներն ու ձգտումները: Մէկ խօսով, ան կը պատկերացնէ մեծ Մարգարէին իրաւարդ, որ իւր ազգած աշխարհէն զերիվէր էր հոգեպէս: Այս բարդ նիւթը Տֆր. Լուսվիլի կը նկարագրէ այնքան պարզ, այնքան բնական զայնքով, որ իրապէս մենք կենդանի Քրիստոսը կ'ունենանք մեր աչքերուն առջեւ խանդավառ մը դարերէն ետք՝ ամօր **ՄԱՐԴՈՒՆ ՈՐԴԻ**ն կարգաւոր:

Յառաջաբանի մը մէջ հեղինակը կը պատկերացնէ Բաղաւական եւ հոգեկան այն միջավայրը, ուր Յիսուս ծնաւ: Միմիայն այն պարագան, որ Քրիստոս այս միջավայրին բոլոր ձգտումներուն ու պահանջներուն հիմնովին տեղեկ էր, ինչպէս իր խօսքերէն կ'երեւայ, կը ցոյցնէ հեղինակը ամօր հոգեւոր անասանման մեծութիւնը: Սակայն հեղինակը Քրիստոսի մոգական եւ աստուածային ուժը կը վերագրէ ամօր սրին, զգացման աւելանքին:

Յաջորդ իրով աւելի նշեցին եւ առաւելապէս պատկեր մը կուտանք Տֆր. Լուսվիլիի գրի մասին՝ բարդ մանրէով անկից հաստատներ:

Պէտք

ՏԲԹ. Յ. ԹՕՓՃՆԱՆ

ՆՅԻԱՐՔ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹԵԱՆ

Ա. Ե. Բ. Ե. Մ. Ն. Ա. Մ. Ն. Մ. Ն.

ՎԵՇՏԱՍԱՆ ԱՍԱՑՈՒԱԾՔ ՎԱՍՆ ՆԿՈՄԻԴԵԱՅ ՔԱՂԱՔԻՆ

(Շարունակութիւն)

Հատէք ընկեցէք տկարք զընդեկութիւնս կախարդաց, զի բարկութիւն որ զնոսա վարէ, զերփէ՛ եւ զմեզ ընդ նոսա՝ Ընթառցուք ապաւինեցուք ի սուրբս, զի ապրեցո՛ւք յազաթս նոցա։ Զբամբարձ⁽³⁾ ի ծանրութիւն ծովու, որ մտանէ ապաւինի ի փայտ, ո՛չ ընկղմի ծանր այն մինչ ունի զնա ի վեր թեթեւն։ Ապա թէ պարան[ւ] ծանրութիւնն, ընկղմի՛ եւ թեթեւն եւս։ Ո՛ր խորհուրդ մեծ եւ յայտնի, որ քարոզէ զբարեաց եւ զչարաց։ Զի կողմամբ արդարաց, կեա՛յ կողմն մեղաւորաց։ Եւ եթէ զաւրացի ծանրութիւն, երկոքին կողմամբ գերիին։ Եթէ զաւրանայ թեթեւութիւն, թուուցանէ՛ զծանրութիւնն։ Եւ եթէ յաճախէ ծանրութիւն, ընկղմէ՛ զթեթեւութիւն։ Եւ եթէ սիրէք զքաղաքս ձեր, հալածեցէք զկախարդս ի քաղաքաց։ Ասորեստան զի աւերեցաւ, զի մա՛յր է նա սորեստան։ Ասորեստան բարեւէն աւերեցաւ, յաճախեաց աւերիւր, զի յաճախեցին մեղք։ Խորտակեցան թեւք եւ վարազաթեւք իւր, զի սնուցին ընդ ինքեամբ զանաւրեւութիւն։ Կորեաւ մայրն մոլեաց ընկեր եւ քո՛յր այն զիւթից։ Աւերեաց բարկութիւն զբոյս նոցա, սրեցան եւ ջրբուկեցան զիւթութիւնք նոցա։ Բարեկոյն զի խիցաւ եւ եղծաւ, զի աղբիւր էր նա դառնութեան։ Սեղմեաց ստոյգ այն զաղբիւրն, զի բղիւնէր ի նմանէ ստութիւն։ Ի նմա կախարդք եւ դեւք, ի նմա քաւդեա՛յք եւ հաւհմայք⁽¹⁾։ Արար զԲաբելոնն հնձան, եւ եղև բարկութիւն հնձանահար։ Ապա կանեաց ի նմա զամենայն ուսմունս, որ զամենայն կողմանս խարէին։ Ապականեաց զխորագիտութիւնն, զի ապականեա՛յ զմիամտութիւն։ Խլեցաւ զմիամտութիւն խարեայ, զի գերիւնեաց նա զամեղութիւն։ Խլեաց կորբոյս ստուգութիւն,

զքաղաքս վառն մոլորելոց, զի ուսուցէ զայլ քաղաքս զգուշանա՛լ ի մոլորելոց։ Եզպտոս զի հեղծաւ, զի խտացուցին զսիրտս կախարդքն։ Ուսուցին զնա զլանալ զչնորհս, եւ բարկացուցին զստուգութիւնն։ Զըշնորհն Յովսեփու զլացաւ, զստուգութիւնն Մովսէսի հալածեա՛ց։ Բայց զարծաւ ստուգութիւնն, պահանջեա՛ց զիւրն եւ զ[ը]նկերին իւրոյ։ Տանջեաց ի ցամաքի գկախարդս, ընկղմեաց ի ծովու զըսպառագէնս։ Ոչ բաւեցին կախարդքն կալ ի խրաման եզպտոսի։ Տասն խրամս եհար թոթոյն, եւ ո՛չ ցանկեցին զնոսա խաւսողք։ Եհերձ զծովն առաջի նոցա, եւ զարծաւ կարկառեա՛ց զկնի նոցա։ Զի ընկալան զՅակովբ ի մտանելն եւ արգելին զգաւակն նորս յիւանելն։ Բա՛ց էր որոգայթըն մըտողաց, եւ փակեա՛լ ընդգէմ ելողաց։ Բա՛ց է զծովք որ մտանէ, եւ փակեա՛լ որում ելանէ։ Զի եղև եզպտոս իւրեւ զորոգայթ, որ իւրեւ ըմբոնէ պնդի ի վերայ։ Եւ ծովն պարտեաց ըմբոնեաց զնա իւրեւ զորոգող, եւ պնդեցաւ ի վերայ։ Ոչ կարացին զիւթքն Ասորեստանի պաշտպանել⁽²⁾ նմա զիւթութեամբք իւրեանց։ Ո՛չ կարացին քաւդայքն Բաբելոնի⁽¹⁾ պաշտպանել նմա զպրութեամբք իւրեանց։ Ո՛չ կարացին⁽²⁾ կախարդքն եզպտոսի ժշկել զնա խորհրդեամբք իւրեանց։ Եւ եթէ մոլովք նոցա պարտեցան եւ ոչ աւգնեցին քաղաքաց իւրեանց, զիա՛րդ կարծեսցես ո՛ր անմիտ եթէ աշակերտք նորա աւգնեն քեզ։

Հապարակեաց
(Շարունակելի)

Ֆ. Յ. Մ.

(3) Յիւնէր՝ պաշտպանել, զոր սրբագրելն ուղղէ զնկարիւն ի վերայ բառին։

(1) Յիւնէր՝ Բաբելոնի, յորոյ վերայ զնէ ուղղելն ցի։

(2) Կարացին, զոր գրելն ի բաց թողու, յաւելեալ է ի լուսանցան ի ձեռն ուղղելն։

(3) Զիւք ի բարեկրտ։

(1) Այսինքն՝ հաւհմայք = հաւանմայք։

Ս. ՅԱԿՈԲԻ ՆԵՐՍԵՆ

ԱՂՕԹՔ Ե. Վ. ՃՄԻՃ Ե. Ի

ԱՊԱՔԻՆՈՒՄԻՆ ԼԱՄՈՐ

Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը խորապէս զգածուած է. Վ. Ճորճ Ե. ի հիւանդութեան լուրէն, հետեւեալ հեռագիրը բաշեց Քէնթրքայրի Ս. Արքեպիսկոպոսին, 1928 Նոյեմբեր 30ին.

—Մենք եւ մեր ժողովուրդը խորապէս կը ցաւինք մեր սիրեցեալ Ալեհապետին եկեղեցութեան առջիւ: Ջերմեամբ օրտալ կ'աղօրենք Ամենակարողին՝ Ե. Վեհափառութեան փառքով ապաւինելու համար եւ կ'սպասենք ձեր բարի լուրերուն:

Պատրիարք Հայր
ԴՈՒՐԵԱՆ

Ե. Ամեն. Սրբազնութիւն, Քէնթրքայրի Արքեպիսկոպոսին Ս. Պատրիարքին՝ թէ՛ հեռագիրով եւ թէ՛ նամակով, որոնց երկուքն ալ թարգմանութիւնը կը ղնենք:

Հեռագիրը, Դեկտեմ. 10 թուակիր.

Նրուստղէմի Հայր Պատրիարքին

—Ե. Վ. Թագուհին, Քենթրքայրի Արքեպիսկոպին ձեռքով ընդունեցաւ Ձեր համակրական հեռագիրը, զոր ուղղած էիք Ե. Վ. Թագուհիին եկեղեցութեան առջիւ, յայտնելով Ձեր եւ ձեր ժողովուրդին ցաւակցութիւնն ու աղօթքները: Ե. Վ. Թագուհին իր խորին շնորհակալութիւնները կը յայտնէ Ձեզ:

Ամենակազմ Բարաուդար

Նամակը, 1928 Դեկտեմ. 10 թուակիր.

—Ամենապատիւ եղբայր Ի Քրիստոս.

Անկեղծօրէն շնորհակալ եմ Ձեզ՝ ձեր եւ ձեր ժողովուրդին արտայայտած համակրանքին համար, որով կը մասնակցէք Բրիտանական Կայսրութեան ժողովուրդին անձկութեան՝ մեր սիրելի Թագուհին առողջութեան մասին: Մենք յոյս ունինք որ պիտի ապաքինի Ե. Վեհափառութիւնը: Պատիւ համարեցի ինձ հաղորդել Ե. Վ. Թագուհիին Ձեր Ամեն. Սրբազնութեան հեռագիրը, զոր ուղղած էիք ինձ այնքան աղնուութեամբ, եւ զոր կը գնահատեմ մեծապէս:

Ձեր անկեղծ եղբայրն Ի Քրիստոս
Լեզմոս ԼԼԵԿ

ՍԷՅՆԹ ՃՕՐՃԻ ՄԷՋ

Թագաւորին սպարինման համար մասնաւոր պաշտամունք (Service of Intercession) մը տեղի ունեցաւ Ս. Քաղաքիս անկիրան Ս. Ճորճ Մայր եկեղեցւոյ մէջ, Դեկտեմ. 7, Ուր, Մէկինէս հայկոպոսի նախագահութեամբ, եւ Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր կողմէն այդ պաշտամունքին ներկայ գտնուեցաւ Պարքին. Փոխանորդ Դեր. Տ. Մկրտիչ Նպւ. Աղաւնուհի, Հօգ. Կիւրեղ Վրդ. ի

հետ, եւ պաշտամունքէն հտրը Մէկինէս Սրբազնին հաղորդեց Ամեն. Ս. Պատրիարք Հօր ողջոյններն եւ աղօթքները Վեհափառ Թագաւորին առողջութեան համար:

Ե. ՎԱՅՄ. ԲԱՐՁՐ ԳՅՄԻՍԷԼԻՆ ԺԱՄԱՆՈՒՄԸ

Ե. Վաւմ. Պաղեստինի եւ Անդր-Յորդանանու Բարձր Գովախը Սրբ. Ճօն Չէնդլըր, Պաղեստին ժամանեց 1928, Դեկտեմ. 6, եւ առաւել ժամը 10ին մեծ հանդիսութեամբ մտաւ Երուսաղէմ: Ընդունելութիւնը կատարուեցաւ Եաֆայի դրան մօտ կառուցուած առժամանակեայ փայտակերտ տաղուարին մէջ, Բոյր ճոզեւոր պետեր պաշտօնապէս հրաւիրուած էին ընդունելու Ե. Վաւմութիւնը: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, Հօգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Խաւաշեանի եւ Պատրիարքարանիս Դիւանապետ Տիար Կ. Նուրեանի հետ ներկայ գտնուեցաւ ընդունելութեան հանդիսին:

Ե. Վաւմութիւնը կէսօրին ալ երուստղէմի կառավարչատան մէջ կատարեց իր երդման արարողութիւնը, որուն ներկայ գտնուեցան Պաղեստինի կառավարութեան բարձրաստիճան պաշտօնեաները եւ հոգեւոր պետերը: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայր, այս հանդէսին ալ ներկայ գտնուեցաւ Հօգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. ի հետ:

ԵՐՈՒՍԱԿԷՄԻ ՆՈՒԱՃԱՄԱՆ 19ԻՒ ՏԱՐԵՒԱՐԶԸ

1928 Դեկտ. 9, Կիր. օր Մեծն Բրիտանիոյ զորջին տակ երուստղէմի նուաճման տարեդարձն էր: Այս առթիւ մեր (Հայր) կողմէն զօհարանական մաղթանքներ կատարուեցան Ս. Յորութեան տաճարին մէջ, Ս. Պատարագի աւարտումէն հտրը, եւ այդ առթիւ մասնաւորապէս աղօթքներ եղան Անդլոյ Վեհ. Թագաւորին առողջութեան համար:

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԸՆԴՈՒՆԵԼՈՒԹԻՒՆ

Ե. Վ. Պաղեստինի եւ Անդր-Յորդանանու Բարձր Գովախը, Սրբ. Ճօն Չէնդլըր, 1928 Դեկտ. 20 եւ, առաւել ժամը 10, 30ին պաշտօնական ընդունելութիւն մը ըրաւ հոգեւոր պետերուն, Երուստղէմի կառավարչատան մէջ: Ամեն. Ս. Պատրիարք Հայրը անձամբ պատասխանեց իրեն եղած հրաւերին, հետն ունենալով Հօգ. Տ. Կիւրեղ Վրդ. Ե. Վ. Բարձր Գովախը շատ սիրալիկ ընդունելութիւն ըրաւ Ս. Պատրիարքին եւ ըստն փայրկեան առանձինն տեսնուեցաւ Ե. Ամեն. Սրբազնութեան հետ, հետաքրքրական հարցումներ ընելով ընդհանրապէս հայ ժողովուրդի եւ մասնաւորապէս Պաղեստինի Հայր ժաման, եւ մեկնումի պահուն ըստ թէ կը փափարի ինչունդէն հտրը այցելել Հայր Պատրիարքարանին:

ՄՐՅԱՆԱԿ

Նիս ետրէն Տիար Վ. Մ. Քիւրքեան մրցանակներ տանման իր ԱՍՊԵՏ ԼՊԱՐԻՏ գիրքին վրայ լատարկութեամբ արտաբանութիւնը գրող զարեցական պատանիներուն: Առաջին մրցանակը (25 տոյր) շնորհ է միւր Ժառանգաւորաց Վարժարանի Չորրորդ Դասարանի աշակերտներէն Միհրան Գապագեան:

Տպարան Սուրբոց Յակոբեանց, Երուստղէմ

ՍԻՌՆԻ խմբագրութիւնը, իր նոր նշանին այս երրորդ տարւոյն ըսկիզբը, պարտք կ'զգայ այս կէտերուն վրայ հրաւիրել ՍԻՌՆԻ հետքեր փոխանակողներուն ուշադրութիւնը, այն յուսով որ գոնէ այս Տարի փոխանակուած թերթերուն մասնաւոր խնամք տարուի, որպէս զի առնց հաւաքածոն մաքուր եւ անքերի ըլլայ:

Մենք տեւէ թերթ չենք նետք մէկդի, չենք փնացներ, այլ կը պահենք, եւ կը փափաքինք որ ՍԻՌՆԻ հասցէին ղրկուած թերթեր պահուելու արժանի վիճակի մը մէջ հասնին մեր ձեռքը:

Այս առթիւ կոչ կ'ընենք այն թերթերուն եւ հանդէսներուն, որոնք ղեռ չեն փոխանակուած ՍԻՌՆԻ հետ, եւ կը փափաքինք որ փոխանակեն:

Կոչ կ'ընենք դարձեալ հեղինակներուն եւ հրատարակիչներուն, որպէս զի իրենց գործերէն երկ երկու օրինակ ղրկեն ՍԻՌՆԻ հասցէին, որոնց մէկը ուղղակի Մասնագործանը կը մտնէ եւ կը պահուի, իսկ միւսը կը տրամադրուի անմիջական ընթերցումի:

Ղեկուած գիրքերուն լիակատար ցանկը կը հրատարակուի ՍԻՌՆԻ կողմէն միայն, եւ ի հարկին մասնաւորապէս կ'ընենք ալ կը գումարն առնց մասին:

Խմբագրութիւն ՍԻՌՆԻ

ՍԻՌՆԻ ԲԱԺԱՆՈՐԴՆԵՐՈՒՆ ԵՒ ԸՆԹԵՐՑՈՂՆԵՐՈՒՆ

ՍԻՌՆԻ Վարչութիւնը ստիպուած չէ իր առեւտրային մէջ ազդարարել իր բաժանորդներուն որ բարեհաճին իրենց բաժնեկիները վճարել, երբ չեն վճարած տարւան սկիզբը կաւ իրենց բաժանորդ գումար պահում:

Բայց ՍԻՌՆԻ հրատարակութեան այս երրորդ Տարւոյն սկիզբը պարտք կը հաւարինք զգացնել մեր բոլոր բաժանորդներուն թէ իրենց պարտականաւորութիւնը մեծապէս պիտի դիւրացնեն ՍԻՌՆԻ դրամական գործառնութիւնները:

ՍԻՌՆ գրեթէ օրի թերթ մըն է մեր բաժանորդներուն համար. որովհետեւ ՀԱՐԻՒՐ ՅԻՍՈՒՆ ՍԻՆԹԵՆ (= 30 դր. եղիպտական, = 6 շիլլին անգլիական) բառասունը միայն փոսիկ կը տուի:

ՍԻՌՆԻ խմբագիրները եւ աշխատակիցները սենք մը վարձք չեն ստանար. եւ այդ է պատճառը որ հազիւ իր հրատարակութեան եւ փոսի ծախքերը համեմատ չափ տարեկան բաժնեկի մը նշանակուած է ՍԻՌՆԻ համար:

ՍԻՌՆԻ Վարչութիւնը մեծապէս երախտաբար պիտի ըզրայ երբ իր բաժանորդները, ոչ թէ իբրեւ բաժանորդ, այլ իբրեւ բարեկամ կատարեն իրենց պարտքը, ճիշդ ժամանակին:

Բարեկամական ֆաշիզմով ապացոյց պիտի հաւարինք նաեւ, երբ ՍԻՌՆԻ բաժանորդներ եւ ընթերցողներ, ՍԻՌՆԻ համար նոր բաժանորդներ գտնեն իրենց շրջանակներուն մէջ: Ասիկա մասնաւոր պարտականութիւն մը պիտի է նկատուի մասնաւոր մեր այն ընթերցողներուն, որոնք իբրեւ նուէր կ'ստանան ՍԻՌՆը:

ՍԻՌՆ ՆՈՒՒՐՈՂՆԵՐՈՒ

ՍԻՌՆԻ Վարչութիւնը մեծապէս կը գնահատէ ֆաշիզմով իր այն բարեկամներուն, որոնք ՍԻՌՆԻ նուիրեցին իրենց ծանօթներուն եւ կաւ գումարներ դրին ուղղակի ՍԻՌՆԻ Վարչութեան ձեռքին տակ, որպէս զի յարմար դատուած տեղերու եւ արժանաւոր անձերու ՍԻՌՆ ղրկուի:

Յուսով ենք որ այս տարի ալ ՍԻՌՆ պիտի փայտի իր նուիրատուներուն հաւակրանքին եւ վստահութեան հնչուն ապացոյցը, որով ՍԻՌՆԻ Վարչութիւնը դիւրութիւն պիտի ունենայ հարկ եղած տեղեր ՍԻՌՆ ղրկելու:

ՎԱՐՉՈՒԹԻՒՆ ՍԻՌՆԻ